MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE II. SELİM DÖNEMİ KIZILBAŞ HAREKETLERİ

Mustafa ERDEMLİ

2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK

MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE II. SELİM DÖNEMİ KIZILBAŞ HAREKETLERİ

Mustafa ERDEMLİ

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK

KARABÜK

Mayıs 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ... 1
TEZ ONAY SAYFASI ... 3
DOĞRULUK BEYANI ... 4
ÖNSÖZ ... 5
ÖZ ... 6
ABSTRACT ... 7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ ... 8
ARCHIVE RECORD INFORMATION ... 9
KISALTMALAR ... 10
ARAŞTIRMANIN KONUSU ... 11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ ... 11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ... 11
GİRİŞ ... 12
KAVRAMSAL ÇERÇEVE ... 14
1.1. Kızılbaş ... 14
1.2. Çepni ... 15
1.3. Kalenderi ... 16
1.4. Işık ... 17
1.5. Şiî ... 17
1.6. Alevî ... 19
1.7. Rafızî ... 20
BİRİNCİ BÖLÜM ... 22
ANADOLU'DA KIZILBAŞLIK ... 22
1.1. Osmanlı-Safevî İlişkileri ... 23
1.2. Safevîler ve Kızılbaşlık ... 25
1.3. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim Dönemi Osmanlı Devleti'nde Siyasi Durum… ... 28
İKİNCİ BÖLÜM ... 32
MÜHİMME DEFTERLERİNDE KIZILBAŞLIK ... 32
2.1. Mühimme Defterleri ... 32
2.2. Osmanlı Yönetiminin Kızılbaş Türkmenleri Yargılama Usulleri ... 34
2.3. Madenler ve Harp Aletleri Konusunda Kızılbaş Türkmenlere Karşı Alınan Tedbirler ... 35
2.4. Kızılbaş Türkmenlere Dirlik Verilmemesi ... 35
2.4.1. Kızılbaş Türkmenlerden Tımarların Alınması ... 35

2.5. Gürcü Sınırının Kontrolü ... 36
2.6. Osmanlı'dan İran'a Göçün Engellenmesi ... 37
2.7. Kızılbaş Türkmenlerle İlgili İstihbarî Bilgiler ... 38
2.8. Safevî Elçilerinin Kabulü ve Muamele ... 38
2.9. İranlı Hacıların Geçiş Güzergâhındaki Tedbirler ... 39
2.10. Işıklar ve Osmanlı Devleti'nin Işıklara Karşı Tutumu ... 39
2.11. Safevî Taraftarı olan Kızılbaş Türkmenlere Karşı Mücadele ... 41
2.12. Doğu Anadolu'da Kürt Beylerinin Desteklenmesi ... 42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ... 43
3.1. Mühimme Defterlerindeki Kızılbaş Konulu Hükümler ... 45
3.2. Yukarı Canib-İran Konulu Hükümler ... 55
3.3. Türkmen ve Acem Konulu Hükümler ... 59
3.4. Işık, Alevi, Rafızi, Çepni ve Hacı Bektaş Konulu Hükümler ... 60
SONUÇ ... 68
KAYNAKÇA ... 70
1.1. Arşiv Kaynakları ... 70
1.2. Modern Kaynaklar ... 71
EKLER ... 78
EK 1 ... 78
EK 2 ... 78
EK 3 ... 78
EK 4 ... 79
EK 5 ... 80
ÖZGEÇMİŞ ... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

TEZ ONAY SAYFASI

Mustafa ERDEMLİ tarafından hazırlanan "MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE II. SELİM DÖNEMİ KIZILBAŞ HAREKETLERİ" başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK .....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 20.05.2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu) **İmzası**

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK (KBÜ) .....

Üye : Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ (KBÜ) .....

Üye : Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT (İÜ) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mustafa ERDEMLİ

İmza :

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş Türkmenler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Konar göçer şeklinde yaşayan bu gruplar merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsemekte sıkıntı çekmiş ve Osmanlı Devleti'nin siyasî politikası Kızılbaş Türkmenler tarafından çok fazla benimsenmemiştir.

Safevîler sınırlarını genişletme düşüncesiyle kendilerine yakın gördükleri Anadolu'daki bu Türkmen grupları merkezi yönetime karşı tahrik etmişlerdir. Özellikle eski Türk inançlarına yakın bazı ritüelleri benimsemiş olmaları Kızılbaş Türkmenlerin kendi yöneticilerine değil Safevîler'e daha yakın durmalarını sağlamıştır.

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş Türkmenlere karşı uyguladığı politika birincil kaynak sayılan mühimme defterleri ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. En eski tarihli mühimme defterleri Kanuni Sultan Süleyman ve oğlu II. Selim dönemlerine ait olduğundan çalışmamız 1553-1572 yılları ile sınırlandırılmıştır. Aslında 19 yıllık bu süreç Osmanlı-Safevî ilişkileri açısından olumlu ve genel manada barışın hâkim olduğu bir dönemdir.

Tezimiz, giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde kavramsal çerçeve, araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi anlatılmıştır. Birinci bölümde 1553-1572 yıllarına ait sosyal ve siyasî olaylar incelenmiştir. İkinci bölümde mühimme defterlerinden istifade edilerek Kızılbaş Türkmenlerle alakalı hükümler tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde ise mühimme defterlerindeki bu hükümlerin indeksi hazırlanmış, tezimiz sonuç ve genel bir değerlendirmeyle tamamlanmıştır.

Tez konumun seçiminde rehberlik yapan ve çalışmamın her aşamasında maddi-manevi desteğini esirgemeyen danışmanım çok kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK'a, ayrıca bu süreçte kendisinden istifade ettiğim hocam Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ'a, lisans döneminden itibaren akademik çalışmalara teşvik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER'e ve her daim desteklerini yanımda hissettiğim aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZ

Kızılbaşlık, başlangıçta Şeyh Haydar taraftarı manasında kullanılmış, zamanla Safevî yanlısı veya sempatizanlığını ifade eden siyasî bir kimlik haline dönüşmüştür. Kızılbaş Türkmenler, Safevîler'in Anadolu'daki propagandaları neticesinde onların lehinde faaliyette bulunarak devletin kurulmasında ve güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şianın İmamiyye ekolüne mensup olan Safevîler, siyasi hedefleri doğrultusunda kendilerine yakın gördükleri Kızılbaş Türkmenleri siyasî olarak devletlerine bağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada mühimme defterlerindeki hükümler tahlil edilerek Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerindeki Kızılbaş hareketleri incelenmiştir. Mühimme defterleri ışığında Kızılbaşlarla ilgili kararlar, devletin aldığı tedbirler ve mezhebi durum araştırılmıştır. Mühimmelerde geçen Işıklar, Çepni, Rafızi ve İlhad kavramları izah edilerek Kızılbaş Türkmenlerle olan ilişkileri de açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kızılbaş, Mühimme, Çepni, Işık.

ABSTRACT

Kizilbash was initially used as a supporter of Sheikh Haydar, and over time it became a political identity expressing pro-Safavid or sympatheticism. As a result of the propaganda of the Safavids in Anatolia, Kizilbash Turkmens played an important role in the establishment and strengthening of the state by acting in their favor. Since the Safavids adopted the Shiite-Imamiyya sect, they tried to annex the Kizilbash Turkmens, whom they regard as close to them, to their state politically. In this thesis, the social and political events of the period were investigated and the Kizilbash movements of 1553-1572 were examined in the light of the provisions in the Muhimme registers. Problems related to Kizilbash, the measures taken against them, and the sectarian situation during the reigns of Suleiman the Magnificent and Selim II were investigated from the Muhimme registers in the Ottoman Archive. Additionally, the concepts of Işıklar, Çepni, and Rafızi in the Muhimme registers were explained and their connections with Kizilbash Turkmens were explained.

Keywords: Kizilbash, Muhimme, Çepni, Işık.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Mühimme Defterlerine Göre Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim Dönemi Kızılbaş Hareketleri
Tezin Yazarı	Mustafa ERDEMLİ
Tezin Danışmanı	Ayhan IŞIK
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	20.05.2021
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	81
Anahtar Kelimeler	Kızılbaş, Mühimme, Çepni, Işık.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Qizilbash Movements in The Eras of Suleiman The Magnificent ond Selim II According to Mühimme Defters
Author of the Thesis	Mustafa ERDEMLİ
Advisor of the Thesis	Ayhan IŞIK
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	20.05.2021
Field of the Thesis	Religion
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	81
Keywords	Kizilbash, Muhimme, Çepni, Işık.

KISALTMALAR

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri.

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

bk: Bakınız

bs: Baskı

nr: Numara

haz: Hazırlayan

vd.: ve diğerleri

çev: Çeviren

yy: Yayın yeri yok

ARAŞTIRMANIN KONUSU

"Mühimme Defterlerine Göre Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim Dönemi Kızılbaş Hareketleri" isimli tezimizin konusu, bu defterlerdeki hükümler ekseninde Kızılbaş Türkmen hareketlerini incelemek ve onlarla ilgili belgeleri tahlil etmektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mühimme defterlerindeki hükümler ışığında Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerindeki (1553-1572 yılları) Kızılbaş Türkmenlerin mezhepsel durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Öncelikle Türkmen grupların sosyal, iktisadi ve kültürel durumları araştırılmış ve sonrasında mezhepsel yönleri tahlil edilmiştir.

Tezimizde "Kızılbaş" kavramının hangi manada kullanıldığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Tarihi ve siyasî süreçte Kızılbaş Türkmenler hakkındaki ithamların, dönemin siyasî çatışmalarının ürünü olduğu birincil kaynaklardan (Mühimme defterlerinden) araştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalıştığımız dönemdeki Kızılbaş Türkmenler, Safevî propagandası sonucu Osmanlı Devleti'ne karşı birtakım isyan hareketlerine girişmiştir. Bu dönemde kullanılan "Kızılbaş" kavramının dinî bir anlam ifade etmekten ziyade "Safevî taraftarlığı" manasında siyasî bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada öncelikle kaynak taraması yapılmış, tespit edilen kaynaklardan Kızılbaşların sosyal, kültürel, dinî, siyasî ve ekonomik durumları hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerine ait 28 adet mühimme defterine ulaşılmış ve bu defterler içerisindeki Kızılbaşlara dair hükümler tespit edilmiştir. Latinize edilen bu hükümlerin özetleri bir indeks haline dönüştürülerek Kızılbaşlarla ilgili sosyal ve siyasî olaylar daha ayrıntılı tahlil edilmiştir.

GİRİŞ

Kızılbaşlık, başlangıçta Şeyh Haydar'a bağlı ve onun taraftarı manasında kullanılmıştır. Bu gruba zamanla Bâtını-İsmailililik ve Hurufilik gibi farklı akımlar tesir etmiş, Kızılbaşlık nihayetinde Safevî yanlısı veya sempatizanlığını ifade eden siyasî bir kimlik haline dönüşmüştür. Kızılbaşlık Anadolu'da Ehl-i sünnet anlayışının dışında Şii-Safevî siyasî tesiriyle oluşmuş, Osmanlı idaresindeki Bektaşilerin kontrolünde bir nevi tarikat şemsiyesi altında örgütlenmiştir.[1]

Osmanlı Devleti'nde Kızılbaşlar ilk süreçte diğer Osmanlı tebaası gibi görülmüş, kendilerine gerek dirlik gerekse askeri yönden imtiyazlar sağlanmıştır. Konar göçer Türkmenlerden oluşan bu topluluk, Safevî inanç yapısının eski Türk inançlarına yakınlığı ve Safevîler'in propagandaları sonucu onların safına meyletmiştir. Safevîler'in bu politikaları sonucunda Osmanlı Devleti, Kızılbaş Türkmenlerle ilgili birtakım tedbirler alarak Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya çalışmıştır. Başlangıçta herhangi bir sorun teşkil etmeyen Kızılbaş tebaanın Safevî tahrikinden dolayı yönetimle arası açılmıştır.

Tezimizin temel kaynağı olan mühimme defterlerinde "Rafızi"[2], "Mülhid"[3] ve "Işık"[4] kavramlarının kullanılması, bu kavramların Kızılbaşlıkla irtibatının açıklanmasını gerektirmiştir. Bunların yanında Şiilik kavramına da yer verilmiştir. Kızılbaş olarak bilinen Anadolu Alevileriyle[5] Şiiliğin bağlantısının olup olmadığı araştırılmış, Kızılbaşlığın siyasi bir kavram olduğu izah edilmiştir. Ayrıca Safevî devletinin Şia'nın İmâmiyye[6] koluna mensup olması ve bu dönemde Anadolu'daki Kızılbaşları etkilemiş olması sebebiyle "Şiilik" kavramının da izahı yapılmıştır.

Safevîler, Osmanlı devleti ile yapmış olduğu Çaldıran savaşı yenilgisi sonrası, Doğu Anadolu bölgesindeki emelleri için sosyal ve siyasi propagandaya girişmiştir. Çalışmamızda Kızılbaş Türkmenleri Safevîlere yakınlaştıran hususlar üzerinde

---

1 Bk. Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları)**, (Demos Yayınları, İstanbul 2019), 52-54.

2 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, **Mühimme Defterleri**, nr. 22, Hüküm nr.529, s. 138.

3 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 6, Hüküm nr. 1435, s. 327.

4 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 1644, s. 283.

5 Harun Yıldız, **Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme**, (Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014), 35-106.

6 Detaylı bilgi için bk., Mustafa Öz, "İmâmiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 207-209.

durulmuş ve Safevîlerin Kızılbaşlarla olan ilişkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Mühimme defterlerindeki hükümler ekseninde Osmanlı devleti ile Safevîler arasındaki sosyal ve siyasi durum Kızılbaşlık bağlamında izahı yapılmıştır.

Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki sosyal ve siyasi duruma değinerek konunun toplumsal çerçevesi çizilmiştir. İki devlet arasındaki toplumsal farklılıkların izahı yapılmış ve Osmanlı sınırlarındaki Kızılbaş Türkmenlerin Safevîlere sempati besleme sebepleri açıklanmıştır. Böylelikle devletin Kızılbaş Türkmenlerle ilgili tutumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Mühimmelerdeki hükümler ışığında Kızılbaşlığın dinî bir hareket olmadığı ve siyasî bir oluşum olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma süresince yaptığımız değerlendirmelerde nesnelliğe ve İslam Mezhepler Tarihi araştırma usullerine bağlı kalarak, siyasî düşünce ve mezhepsel kaygılardan uzak objektif değerlendirmelerde bulunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Kızılbaş

Kızılbaş "İslam öncesi inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslamî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin bazı Bâtınî-Şiî anlayışları benimsemeleriyle ortaya çıkardıkları dinî ve sosyal yapıyı"[7] ifade etmektedir. Bu kavram başlangıçta Şeyh Haydar'a bağlı grubu ifade ederken, zamanla faaliyet alanı genişleyen tarikatin sosyal çevresini nitelendirecek şekilde genişlemiştir.[8] Aydoğmuşoğlu'na göre "Kızılbaş, Safevî devletinin kuruluşuna katılan, onun asıl dayanağını teşkil eden ve devlet katında imtiyazlı unsur demektir.[9] "Safevî devletinin kurulmasıyla birlikte Kızılbaş ismi, devlet bünyesinde kurucu unsuru teşkil etmesi bakımından "Türk yahut Türkmen" ve daha sonraları mülki idarede etkin muharip gücü teşkil etmesi bakımından "Askerî aristokrasi" manasında da kullanılmıştır."[10] Bununla birlikte Safevîler'de Kızılbaş oymakları "tavâif-i Kızılbaş", emirleri "ümerâ-yı Kızılbaş", ordu ise "leşker-i Kızılbaş" şeklinde anılmıştır.[11]

Melikoff'a göre "Kızılbaşlık, Safevîlerin dinî yapılanmalarının sonucunda inanç bakımından temelde İmamiyye'den farklı tecellî[12], tenasüh[13] ve Ali'nin tecessümü olarak ifade edilen Safevî hükümdarına ulûhiyet atfetme şeklinde aşırılığa da meyletmiştir."[14] Daha sonrasında Safevî hanedanı şiiliğe ait bu ögeleri kendilerine has bir düşünceye dönüştürene kadar ayıklamaya devam etmiştir.[15] Safevîlerin klasik kaynaklarında veya Şah İsmail'in *Divân*'ında "Alevî" tabiri hiç geçmemektedir. Şah İsmail kendisini ve taraftarlarını nitelerken "Kızılbaş" kelimesini kullanmıştır. Manzumesinde ise bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Yüreği dağ, bağru kızıl yakut gibi kan olmadan, Kızılbaş olmak kimsenin haddi değildir."[16]

---

7 Topaloğlu - Çelebi, **Kelâm**, 188.
8 İlyas Üzüm, "Kızılbaş", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 547.
9 Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safevî Devleti Tarihi (1501-1736)**, 2. bs., (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 29.
10 Üzüm, "Kızılbaş", 547.
11 Faruk Sümer**, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, (Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1999), 150.
12 Tanrı'nın insanoğlu suretinde görünmesi.
13 Ruhun göçü
14 Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 52.
15 Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 52-53.
16 Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 53.

Kızılbaşlığı Şiî bir inanıştan çok Safevî propagandasının Şiîleştirilmiş ve sufileştirilmiş bir Türkmen din anlayışı manasında anlamak gerekir. Safevî zihniyetinin Şiî inancına "İslamî bir cila ile kapladığı" bu anlayış, XVI. yüzyılda Balım Sultan ile başlayarak Anadolu'da Osmanlı idaresi tarafından yön verilmiş Bektaşilerin kontrolünde tarikat şemsiyesi altında kurumsallaşmıştır.[17] XVI. yüzyıldan itibaren, Safevîlerle olan sosyal-siyasî çekişmelerin sonucunda Osmanlı devleti "Kızılbaş" tabirini "devlete muhalif ve isyancı zümreler"[18] manasında kullanmıştır.[19]

Ahmet Yaşar Ocak'a göre Kızılbaşlık, "Osmanlı İmparatorluğu ile sufi bir sünni sülalenin, Şeyh Cüneyd zamanından itibaren siyasal emeller beslemeye başlayarak Şii inanç yoluna giren genç ve atak temsilci Şah İsmail tarafından 1501 yılında İran'da kurulan Safevî Devleti arasındaki rekabet ve mücadele süreci içinde gelişen siyasi ve dini-sosyal bir olgudur."[20]

1.2.Çepni

Çepni kelimesi, 22 Türkmen boyundan biri olduğu Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügâtit-Türk adlı eserinde zikredilmektedir.[21] Çepni kelimesi, "eski Türkçede köy reisinin yardımcısı anlamına gelen "cüben", bu reisin kanal kazmayan ve su başına çıkmayan kimseden aldığı rehin manasına gelen "cetba" ve çok boyun vuran manasına gelen "cebitgan" kelimeleri" ile bağlantılı olabileceği de dile getirilmektedir.[22]

Anadolu'da yaşayan bazı Çepniler'in Uzun Hasan zamanında Akkoyunlular'ın hizmetine girdiği ve hatta onun yönetim kadrosunda Çepni taifesinden İlaldı Bey'in bulunduğu bilinmektedir. Çepniler, Halep Türkmenleri arasında Diyarbekir bölgesinde, Sivas-Kırşehir yöresinde, Konya ve Trabzon başta olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşmişlerdir.[23] XVI. yüzyılda Anadolu'da Çepnilere ait birçok yer adının

---

17 Bk. Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 52-54.
18 Üzüm, "Kızılbaş," 547.
19 Üzüm, "Kızılbaş," 547.
20 Ahmet Yaşar Ocak, **Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşi Kültürü,** 1. bs. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009), 16.
21 Kaşgarlı Mahmud, **Dîvân-ı Lugâti't-Türk**, 1. bs. (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 353-354.
22 Betül Zahide Kaçar, **Çepnilerde Din ve Sosyal-Kültürel Hayat (Giresun Örneği)**, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 18.
23 Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu**, 269.

bulunması onların Anadolu'nun fethinde ve iskânında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.[24]

1.3.Kalenderi

Kalenderilik, dünyaya ve dünyevî şeylere itibar etmeyen, toplumun inanç ve geleneklerine karşı çıkan, inançlarını gündelik hayatlarına, davranışlarına ve kılık kıyafetlerine yansıtan tasavvufi yapılanmaya denir.[25] Kalenderiliğin teşekkül sürecine ait bilgilere daha çok XIII. yüzyıl başlarında yaşadığı bilinen ve tarikata düzen veren Cemâlu'd-Din-i Sâvî (ö. 630/1232-33) ile ulaşılmaktadır. Sâvî ile birlikte tarikat İran'dan başlamak üzere Irak, Suriye, Anadolu, Mısır ve Libya'ya kadar genişlemiştir.[26] "Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Kalenderîlerin bütün bu sahalarda hep aynı isimle anılmamış olduğudur."[27] Türk kaynaklarında Anadolu Selçukluları döneminde "Şeyyâd", "Haydarî" ve "Abdal "isimleri, Osmanlı döneminde ise "Işık", "Torlak", "Edhemi", "Camî" ve "Şemsî" gibi isimlerle anılmış olmalarıdır. Kalenderîlerin Anadolu'ya geliş tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Moğol istilası öncesi veya hemen sonrasında geldikleri tahmin edilmektedir.[28]

Kalenderiliğin "Işık" veya "Torlak" gibi isimlerle Anadolu'da anılmış olması Hurûfilikle[29] ilişkilisinin bulunduğunu göstermektedir. Hurûfiliğin kurucusu Fazlullah Esterabâdî'nin müritlerinden Mîr Ali el-Âlâ,[30] şeyhinin ölümü üzerine Anadolu'ya geçerek Bektaşî tekkelerine sığınmıştır. Mîr Ali el-Âlâ ve Nesîmî ile Hurûfilik, Bektaşilik şemsiyesi altında Anadolu'da varlığını devam ettirmiştir.[31] "Ali el-A'lâ'nın 'Işık' denilen bu gruba mensup olduğu ifade edilmektedir."[32]

---

[24] Detaylı bilgi için bk. Faruk Sümer, "Çepni", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 368-269-270.

[25] Nihat Azamat, "Kalenderiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 253.

[26] Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar,** 1. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 135.

[27] Ocak, Osmanlı, 135.

[28] Ocak, Osmanlı, 135.

[29] Hurufilik hakkında detaylı bilgi için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, 8. bs. (İstanbul: İnkılap, 2019), 146-161.

[30] Mîr Ali el-Âlâ'nın tam künyesi Gıyâseddin Muhammed b. Muhammed el-Horasanî el-Astarâbâdî diye geçmektedir.

[31] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 178.

[32] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 179.

Anadolu'da Seyyid Gâzi, Kuzey Varna, Akyazılı, Filibe, Tatar Pazarı ve Bulgaristan'da Bektaşiliğin bir kolu olan Işıklar bulunmaktadır.[33] Ahmet Refik eserinde Işıkların Hurûfilerle temasları olduklarını belirtmektedir.[34]

Safevîler, XVI. yüzyıldaki yoğun propagandasında Anadolu'daki emellerine ulaşabilmeleri için Kalenderi, Kızılbaş ve Bektaşileri etkilemiştir.[35] Bu husus Şah İsmail'in divanındaki şu mısralarda görülmektedir:

"İki âlemde sultandır Kalender
Kadîmî küfr ü îmandır Kalender
…
Velâyet Kâ'besin açtı Hatâyî
Gulâm-ı Şâh-ı Merdân'dır Kalender"[36]

1.4.Işık

Işık tabiri XV. ve XVI. yüzyıllarda "Rum abdalı" ve "Torlak" terimleriyle beraber kullanılmaya başlanmıştır. Işık ve Torlak kavramları Osmanlı arşiv kaynaklarında bu ifadeyle geçmektedir. Avrupa kaynaklarında ise Işık yerine "Derviş" ve "Torlakî" terimlerinin kullanıldığı görülür.[37] 15. yüzyıl başlarında kullanılan "Abdal" tabiri "serseri derviş" manasında olup eş anlam karşılığı olan "Işık" kelimesi kullanılmıştır.[38]

Işıkların Kızılbaşlarla olan bağını "Kalenderilik" başlığı altında detaylı izah edeceğiz.

1.5.Şiî

Şia, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafetin Hz. Ali ve neslinin hakkı olduğunu savunan topluluktur. Sözlükte "tâbi olmak, desteklemek; şâyi olmak, çoğalmak" anlamlarındaki şiy'a kökünden türeyen şîa kelimesi "taraftar, yardımcı, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup"[39] anlamlarına

---

33 Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, 179.
34 Bk. Ahmet Refik, **Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşîlik**, 1. bs. (yy., La Kitap Yayınları, 2017), 37.
35 Bk., Ocak, **Kalenderîler**, 198-203.
36 Sadeddin Nüzhet Ergun, **Hatâyî Divanı Şah İsmail Safevî Edebi Hayatı ve Nefesleri**, 2. bs. İstanbul Maarif Kitaphanesi, 164.
37 Bk. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik Kalenderiler XIV-XVII. Yüzyıllar**, 5. bs., (Timaş Yayınları İstanbul Ekim 2020), 161/168.
38 Orhan F. Köprülü, "Abdal", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 1: 61.
39 Mustafa Öz, "Şia", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 111.

gelmektedir. "Şeyh Müfîd'in öğrencisi Ebû Cafer et-Tûsî bu tanıma "nas ve vasiyet" kavramlarını da ekleyerek Şiiliği, Allah'ın iradesi ve Hz. Peygamber'in vasiyetiyle Hz. Ali'nin Müslümanların halifesi olduğu şeklinde tanımlamıştır.[40]

Kummî/Nevbahtî ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetin üç fırkaya ayrıldığını ve bunlardan birisinin de Hz. Ali'nin taraftarları yani "Şia" olduğunu belirtir. Ayrıca Şia'nın Hz. Peygamber döneminde ortaya çıktığı ve geliştiğini de ifade etmektedir.[41]

Şia'nın Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra halife olduğuna dair delillerinden birisi de Hz. Peygamber'in açıktan tebliğ faaliyetine başladığı Şuara suresi 224. ayetinin[42] nazil olmasından sonradır. Bu emir üzerine Hz. Peygamber Abdulmuttalib oğullarını amcası Ebû Talib'in evine davet ettiğinde ellerini Hz. Ali'nin omuzlarına koyup "içinizde bu benim kardeşimdir, vasimdir, halifemdir; artık onu dinleyin ve ona itaat edin." diye buyurmasıdır.[43] Bu ve benzer rivayetler şia tarafından Hz. Ali'nin hilafetine delil getirilmektedir.

Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde devlet yönetimine ehil kişilerin atanması ve bundan taviz verilmemesi yönetime karşı gerçekleştirilecek olayların da önüne geçmiştir. Hz. Osman dönemine baktığımızda bu durum değişmiş ve idari kadrolara yapılan atamalar birtakım huzursuzluklara sebebiyet vermiştir.

Hz. Ali döneminde devam eden sosyal ve siyasî olaylar yönetime karşı olumsuz bakışları daha da artırmıştır. Neticede Hz. Ali'nin Şam valisi Muâviye ile yapmış olduğu Sıffîn savaşı sonrasında İslam toplumunda ilk fırkalaşmalar başlamıştır. İlk olarak savaş esnasında hakem olayına karşı çıkan bir grup, Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmış ve bunlar "Harici" olarak isimlendirilmiştir.

Hz. Ali bir harici tarafından şehit edilmiş ve Hz. Hasan'ın altı aylık hilafeti neticesinde yönetimi Muâviye'ye devretmiştir. Yezid döneminde Hz. Hüseyin

---

40 Öz, "Şia", 111.

41 Kummi/Nevbahti**, Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak – Fıraku'ş-Şîa,** çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 55-56.

42 **Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli,** Çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. 4. bs. (İstanbul: İFAV, 2014), Şuara 26/214.

43 Detaylı bilgi için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik.**,1. bs. (Kapı Yayınları, Mart 2016), 34-40.

Kerbelâ'da şehit edilmiş, akabinde yaşanan tevvabûn hareketi ve Muhtar es-Sakafî olayı ile Şiiliğin teşekkül süreci başlamıştır.

1.6.Alevî

Alevî, lügatte Ali'ye bağlı ve Ali'yi seven anlamlarına gelir.[44] Alevî terimi ise Hz. Ali neslinden gelenler için siyasî, tasavvufî veya itikadî manalarda kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonrası hilafet seçiminde ortaya çıkan anlaşmazlıklarda Hz. Ali taraftarlarına Şîatü Ali, karşılarındakilere ise el-Ömeriyye ve el-Osmaniyye denmiştir.

Alevî terimi birtakım tarikatların da ortak adıdır. Şia içerisindeki bazı fırkalar kendilerini Alevîliğe nispet etmektedir. Zeydiyye, İsnâ'aşeriyye, Beyâniyye, İsmâiliyye ve Bâtıniyye bunlardandır. Ayrıca günümüzde Lübnan, Suriye ve Hatay çevresindeki Nusayrilik, yine 13. yüzyıldan itibaren sosyal, siyasî ve dinî gelişmeler sonucu Anadolu'da ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren "Kızılbaşlık" da Alevîliğe nispet edilir.[45] İslam tarihinde Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olan oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin neslinden gelenlere "Seyyid" denilmektedir.[46] Bu kavram günümüze kadar bu şekilde kullanılmıştır.

Cenksu Üçer, Alevîliği Anadolu'daki Bektaşî, Kızılbaş, Çepni ve Tahtacı gibi farklı grupları içerisinde barındıran bir üst kimlik ya da "şemsiye kavram" olarak belirtmektedir.[47]

---

44 Seyyidler ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesi ve Çankırı Seyyidleri", **Çankırı'nın Manevi Mimarları**, (Çankırı: 2017), s. 363-380.; "Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, 15, (2018): 53-106.; "Sinop'un Manevi Mimarları: Sinop Seyyidleri ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları", **Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu**, ed. Cüneyd Aydın vd. (Sinop: Sinop Üniversitesi 2018), 2/933-950.; "Mühimme Defterlerinde Ekl-i Beyt ve Nakîbü'l-Eşrâflıkla İlgili Hükümler", I**. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi**, ed. Mustafa Yiğitoğlu (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları 2018): 125-144.

45 Ahmet Yaşar Ocak, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 368-369.

46 Ayhan Işık, **Meşîhat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi,** (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 24.

47 Bk. Cenksu Üçer, **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, 3. bs., (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 35-68.

1.7.Rafızî

Lügatte "terk etmek, bırakmak ve ayrılmak" manasındaki "rafz" kökünden türeyen râfıza 'bir fikir veya gruptan ayrılan kişi veya topluluk' demektir. Çoğulu revâfız olmakla birlikte râfıza bazen topluluk manasında da kullanılır.[48] Tarihi süreçte ilk olarak Zeyd b. Ali'nin Emevî yönetimine karşı giriştiği kıyamda taraftarlarının kendisine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncesini sorması ve onun da onlar hakkında olumlu kanaat belirtmesi neticesinde kendisinden ayrılan grubu ifade etmek için kullanılmıştır.[49] Râfizilik daha sonrasında "Alevî veya Bektaşî diye anılan" Şia'ya mensup Acem, Kalenderî ve Osmanlı devletine karşı ayaklanan Kızılbaş Türkmenleri de içine alan bir terim haline gelmiştir.[50]

İlhad: Meyledip yönelmek, gerçekten sapmak; emredileni yerine getirmemek, kuşku duymak, mücadele ve münakaşa etmek anlamlarına gelir.[51] Terim manası ise Allah'ın varlığını ve birliğini, dinîn temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak; dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savunmaktır.[52]

İlhâda sapan kişiye mülhid denir. Çoğulu ise melâhidedir."[53] Ehl-i Hadis ve Selefiyye İlhadı, bid'at ve delalete düşen kişi veya gruplar için kullanmaktadır.[54] Bu kavramın İslâmi kaynaklarda ilk defa Emeviler döneminin sonlarından itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir.[55] Osmanlı dönemi belgelerinde "ilhad" kelimesine sıkça rastlanmaktadır.

İlhâdın ayrıca ister Müslüman görünsün isterse İslâm'dan dönmüş olsun, hak ve hakikatten ayrılma, İslâm'ı gönüllerden silme gayesiyle, Kur'an ve İslâmî değerleri yozlaştırıp, naslar üzerinde şüphe uyandırma, onları inkâra yöneltme, dinî emirlere

---

48 Mustafa Öz, "Rafîziler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 396.

49

50 Topaloğlu - Çelebi, **Kelâm**, 259.

51 Mustafa Sinanoğlu, "İlhâd", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 90.

52 Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü** 5. bs. (İSAM Yayınları, İstanbul 2017), 149.

53 Topaloğlu - Çelebi, **Kelâm,** 149.

54 Topaloğlu - Çelebi, 149.

55 Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV-XVII. Yüzyıllar**, 8. bs. (Timaş Yayınları, İstanbul 2020), 39.

muhalefet etme faaliyetlerinin tamamını kapsadığını söyleyenler de vardır.[56] Kısacası mülhid hak ve hakikatten saptırmak adına her türlü faaliyette bulunan kişiye denir.

Değerlendirme

Osmanlı devletinde Çepni, Kalenderi, Işık ve Kızılbaş gibi isimlerle anılan Türkmenler bazı siyasi ve sosyal çıkarlar neticesinde yönetime karşı kışkırtılmıştır. Safevîler, Anadolu'daki bu Türkmen grupları siyasi emelleri için isyana teşvik etmiş ve onları bağlı olduğu devletleriyle sıkıntıya düşürmüştür.

Bu kavramların Kızılbaşlarla olan bağları detaylı olarak tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde ele alınacaktır.

[56] İsmail Cerrahoğlu, "İlhad Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhad Hareketleri", **İslâmî Araştırmalar**, 5, (Ekim 1987): 6.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KIZILBAŞLIK

1.1.Osmanlı-Safevî İlişkileri

Osmanlı devleti ile Safevîler arasındaki ilişkiler Yavuz Sultan Selim'den Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar belli bir dengeyi koruyamamıştır. Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesi, propaganda neticesinde Anadolu'daki Safevî yanlısı Türkmenleri İran'a göçe teşvik etmesi gibi olaylar Osmanlı devleti için bir beka problemi haline dönüşmüştür. Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyt'in Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki faaliyetleriyle merkezi otoriteye alışık olmayan konargöçer Türkmen boylarını etkisi altına almaya çalışması, Türkmen halkı Safevî devletine yakınlaştırmıştır.

Ekonomik ve sosyal baskılar nedeniyle konargöçer bu Türkmenler Safevî devletine göç etmeye ya da Safevî propagandalarına destek vermeye başlamıştır. Anadolu topraklarını da kapsayan bir Safevî hâkimiyeti hayal eden Şah İsmail, Anadolu'dan gelen aşiret liderlerinin de etkisiyle asıl ihtilalini Orta Anadolu'da gerçekleştirmek istemiş, ilk olarak Tebriz'e yönelmiş, akabinde Akkoyunlu toprakları üzerinde Safevî devletini kurmuştur.[1]

Osmanlı devleti, kendi bekası için Safevî destekçilerini ve özellikle de Osmanlı topraklarında propaganda yapan "Halife" adı verilen şahısları yakından takip etmiştir. Ayrıca devlet görevlisi olmalarına rağmen Safevîler'e sempati besleyen ve onlar adına faaliyet gösterenleri tespit etmek için de yoğun mesai harcamıştır. Orta Anadolu'da yapılan araştırmalar sonucu Safevî taraftarlarının bir kısmı sert bir şekilde cezalandırılırken bir kısmı da sürgün edilmiştir. Bu konuda Emecen şu bilgileri nakletmektedir: "Anadolu'da 40.000 Alevi'nin öldürüldüğü yönündeki bilgiler, Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ışığında değerlendirildiğinde gerçeği yansıtmadığı görülecektir. Bu insanların bir kısmı sürgüne gönderildiği gibi bir kısmı da köylerini boşaltıp Şah İsmail'e katılmıştır. Bu durumu Osmanlı tahrir defterlerindeki resmî kayıtlardan takip etmek mümkündür.

Ayrıca tahrir kayıtlarında daha sonra bu kişilerin yerlerine dönmeleri durumunda vergiden muaf tutulacakları ve iskânlarının sağlanacağı yönünde hükümlere

[1] Bk. Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, 1. bs. (Kapı Yayınları Ekim 2018), 215-227.

dahi yer verilmiştir. Öte yandan, Şah İsmail'in de idaresi altındaki bölgelerde kendi dinî görüşünü paylaşmayanlara karşı bir hayli sert davrandığı Safevî kaynaklarının çoğunda belirtilir. Onun İsfahan, Fars, Yezd, Kirman ve hatta Horasan bölgelerindeki sünnî inancı benimsemiş kişilere mezhebî kimlikleriyle yaşama hakkı tanımadığı açık bir şekilde görülmektedir."[2] Bu bilgilerden Şah İsmail'in hayalindeki devleti şiddet ve baskı yöntemiyle oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Şah İsmail'in bu tutumu Safevîler'in var olduğu coğrafyada yeni dinî anlayışı hâkim kılmanın önünü açmıştır.[3]

Yavuz Sultan Selim, Osmanlı tahtına geçtikten sonra devletin toprak bütünlüğünü tehdit eden Safevîler'e karşı askeri bir müdahale düşünmüştür. Ancak bazı devlet adamları Anadolu'daki durumun karışık olmasından dolayı askeri müdahaleye pek de sıcak bakmamıştır. Bunun en önemli sebebi Anadolu ve Rumeli tımarlı sipahilerinin Sultan Yıldırım Bayezid'in Timur'la olan savaşında saf değiştirdikleri gibi Şah İsmail'in Anadolu'daki etkin propagandası sebebiyle yine benzer durumun yaşanacağından endişe etmeleridir. Yavuz Sultan Selim, "Rafızî" olarak nitelediği Şah İsmail ve taraftarlarına karşı savaşa girmeden önce kamuoyu desteği için Şeyhülislam'dan fetva almıştır.[4] Yeni bir haçlı seferi düşüncesinde olan Papa II. Julius'un çabalarına rağmen Macarlar ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun buna destek vermemesi ve ayrıca Yavuz Sultan Selim'i yönetime geçmesinden ötürü kendisini tebrik etmeleri Osmanlı Devleti'ne doğu seferi için zaman kazandırmıştır.

"Osmanlı hâkimiyetinin Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında tesis edilmesi sadece stratejik ve askeri bakımdan değil ticaret açısından da önemliydi."[5] Çünkü Doğu Anadolu'ya hâkim olmak demek o dönem için hem bölgede hem de dünya ticaretinde önemli bir yeri olan Tebriz-Bursa ipek ticaretini de elinde tutmak demektir.[6]

Osmanlı Devleti bu sefere hazırlanırken Safevîler'i ekonomik açıdan zor durumda bırakmayı hedeflemiştir. Bunun için öncelikle Safevîler'in can damarlarından biri olan ipek ticaretini hedef almış, sınırlarını kapatarak Safevî tüccarlarının Osmanlı ülkesine girişine izin vermemiştir.[7] Osmanlı-Safevî ilişkileri 15. ve 16. yüzyıllarda bu

---

2 Feridun M. Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, 6. bs., (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 210.
3 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 211.
4 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 211.
5 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 218.
6 Detaylı bilgi için bk. İnalcık, **Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 265-280.
7 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 211.

şekilde devam etmiştir.[8] İnalcık'a göre "1472'de Uzun Hasan, II. Mehmed'in kaçakçılığı önlemek için yeni bir gümrükhane tesis ettiği Tokat'ı, kasıtlı ve bilinçli olarak yerle bir etmiştir. Buna karşılık doğuda barışı bozmamaya özen gösteren Sultan II. Bayezid döneminde ipek ithalatı rekor düzeylere ulaşmıştır. Şah İsmail'i yenmeye kararlı olan Yavuz Sultan Selim ise olağanüstü bir yönteme başvurarak İran'dan her türlü ipek ithalatına ambargo koymuş, Osmanlı topraklarına İran'dan ham ipek ticaretini tümüyle yasaklamıştır."[9]

Çaldıran zaferi sonrası Yavuz Sultan Selim Doğu Anadolu'daki hâkimiyetini güçlendirmeye başlamış ve Safevî sınırında bir tampon bölgesi oluşturmuştur. Bunun için ilk olarak itikaden Ehl-i sünnet ve amelen Şafii mezhebine mensup, Safevîlerin dinî faaliyetlerine de sıcak bakmayan sınırdaki Kürt beylerini itaat altına almaya yönelmiştir.[10] "Kürt beylerinin adet ve geleneklerini çok iyi bilen tarihçi ve münşî İbrîs-i Bitlisî, Osmanlı lehine taraftar toplamak için görevlendirilmiştir."[11] İdrîs-i Bitlisî çalışmasını şehir şehir gezerek sürdürmüş, faaliyeti sonuç vermiş ve bölgedeki Kürt beyleri Osmanlı hâkimiyetini kabul ettikleri gibi başlarına bir Osmanlı idarecisinin tayinini de istemişlerdir. Böylece bölgedeki Kürt aşiretlerinin desteğiyle Safevîler Osmanlı sınırından uzaklaştırılmıştır.[12]

1.2. Safevîler ve Kızılbaşlık

Safevî Devleti, adını merkezi Erdebil'de bulunan Safevîyye tarikatının pîri Şeyh Safiyyüddin Erdebili'den almıştır.[13] Şeyh Safiyyüddin'in nesebinin Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra yazılan kaynaklarda Hz. Ali'nin neslinden geldiği ve yedinci imam Musa Kazım'a dayandığı ileri sürülmüştür.[14]

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî (1252-1334), Halvetiyye tarikatının kurucusu İbrahim Zahid Gîlânî'nin (ö. 1300) yanında yetişmiş ve daha sonra Safevîyye tarikatını kurmuştur. Şafii mezhebine bağlı ve Sünni karakterli bu tarikat ilk dönemlerde Moğol

---

8 Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I (1300-1600)**, 3. bs., (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 277.
9 İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I**, 277-278.
10 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 216.
11 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 216.
12 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 216.
13 Tufan Gündüz, "Safevîler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 451.
14 Gündüz, "Safevîler", 451.

ve Osmanlı hükümdarlarından itibar görmüştür.[15] Şeyh Safiyüddin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sadreddin Musa da (ö. 1392) babası gibi Sünni inancı devam ettirmiştir. Sadreddin'in vefatını takiben yerine geçen oğlu Hoca Ali (ö. 1427) ile birlikte tarikatta ilk Şiilik temayülleri belirmeye başlamıştır.[16]

Safiyyüddin Erdebili'nin şeyhi İbrahim Zâhid Gîlânî, Zahidiyye tarikatının kurucusu olarak kabul edildiği için Şeyh Safiyyüddin, İbrahim Zahid hayatta iken Zahidiyye'nin bir temsilcisi sıfatıyla faaliyet göstermiştir. Ancak "Zahidiyye" adı pek kalıcı olmamış ve silsile Halvetiyye ve Safevîyye şeklinde iki ayrı tarikat olarak devam etmiştir.[17]

Safevîler devlet kurma düşüncelerinin ardından Erdebil tarikatını siyasî çıkarları için kullanmışlardır.[18] Bu emelleri doğrultusunda Kur'an'ın hükümleri ve sünnetin dışında oluşturulan "Halkın İslâm'ı"[19] olarak bilinen dinî unsurların halk tarafından benimsenmesinden sonra Safevîler, imamet ve velayet düşüncesini tarikatlarının içerisine almışlar ve Şia'daki bu anlayışı siyasî emelleri için geliştirmişlerdir. İmamet ve velâyet vasıflarının Safevî liderlerine tahsis edilmesi, tekke ve tasavvuf ehli müritlerin Safevî devletini benimsemesini kolaylaştırmıştır.[20]

Safevîler meşruiyetlerini tarikat, şerîat ve saltanat üzerine bina ederken, tasavvuf ve Şiilikten de istifade etmiştir. Esasta İran topraklarındaki siyasî hâkimiyetlerini şahlık ve Şii saltanatı temellerine dayandırarak Irak, Suriye ve Anadolu'ya yaymışlardır.[21]

Safevîler, çoğunluğu Sünnî olan[22] İran topraklarında, Sünnî kültürü yok edebilmek için Şiiliği resmi bir mezhep haline getirmiştir.[23] Öyle ki Şii ezanı

---

15 Halil İbrahim Bulut-Harun Yıldız, **Alevîlik Bektaşîlik Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla,** 1. bs. (Bilimsel Araştırma Yayınları, Şubat 2021), 151-152.

16 Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi** (Ensar Neşriyat, Mart 2011), 761.

17 Reşat Öngören, "Safevîyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 460., Detaylı bilgi için bakınız, Mustafa Ekinci, **Safeviyye Tarikati ve Türkmenler Üzerindeki Rolü, Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü,** haz. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 143-174.

18 Yılmaz Karadeniz, "Erdebil Tarikatı'ndan Safevî Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi", "**Akademik Matbuat"**, 3/1 (Haziran 2019), 4.,

19 Karadeniz, "Erdebil Tarikatı", 4.

20 Karadeniz, "Erdebil Tarikatı", 5.

21 Detaylı bilgi için bk., Halil İbrahim Bulut, "Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşıtı Politikaları", "**Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**", 76 (2015): 15-30.

22 Doğan Kaplan, Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Ark Plan ve Safevî Dönemi Şiileştirme Politikaları **Marife Dergisi**, 3 (2008): 183.

23 Talib Muhaybis Hasan, **es- Safevîyyun mine't – Tarikati's – Safevîyye hetta te'sisi'd – devle, Rend Li't – Tiba'a ve'n – Neşr ve't-Tevzi**, Dimaşk 2012, s. 189.

oluşturmuşlar, hutbelerde ilk üç halifeye ve Hz. Aişe'ye lanet okunmasını gelenekselleştirmişlerdir. İdeolojik devamlılığı sağlamak için baskı uygulamışlar ve baskıya direnenleri de ölümle tehdit etmişlerdir. Onların bu anlayışına muhalefet edenler ise İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır.[24] Bunun dışında Safevîler, Sünnî kültürün temel dinamiğini oluşturan medrese ve tekkeler üzerinde yoğunlaşmışlar, kendilerince tehlikeli gördüklerini yakıp yıkarak bu merkezlerin halk nezdindeki etkilerini yok etmeye çalışmışlardır.[25]

Şah Muhammed Hudâbende zamanında ise bazı tedbirler alınmak suretiyle bu tür davranışlar yasaklanmıştır. Fakat onun tahttan indirilmesinden sonra aynı düşünceler devam etmiştir.[26] Bu durum, günümüze kadar Şiilerin İran topraklarındaki hâkimiyetlerini Safevî düşüncesi üzerine temellendirerek güçlü bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Safevî ideolojisini kalıcı kılmak için iktidar, İran'da Şii ilmiye sınıfının oluşturulması için Irak, Lübnan ve Bahreyn gibi Şii Arap kültürünün yaygın olduğu bölgelerden âlimleri İran'a davet etmiştir.[27]

Şeyh Cüneyt'in faaliyetleri, Şeyh İbrahim döneminde tarikat yönetiminde etkin olan amcası Şah Cafer'in pek hoşuna gitmemiştir. Şah Cafer'in ve Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın baskıları neticesinde Şeyh Cüneyt, kendisini destekleyen Türkmenlerle birlikte Erdebil'i terk etmiştir. Anadolu'ya geçen Şeyh Cüneyt, siyasî amaçları için tarikatın kaidelerini değiştirerek askerî faaliyetlere yönelmiş,[28] böylece tarikatın Şiiliğin etkisi altına girmesi de hızlanmıştır. Tüm bu gelişmelerde ideolojik nedenlerin daha etkin olduğu söylenebilir.[29]

Şirvanşahlar ile yaptığı savaşta öldürülen Şeyh Cüneyt'in yerine oğlu Şeyh Haydar geçmiştir. Karakoyunlu devletine son verip otoritesini güçlü kılan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından Erdebil'e yerleştirilen Şeyh Haydar, müritlerine on iki dilimli kırmızı bir taç giydirmiştir. Bu başlığı takanlara Osmanlı toplumunda istihza

---

[24] Abdulcebbar Kavak, "Safevîlerin Şiîleştirme Siyasetinin Mağduru Olan Bir Aile: Haydarîler ve Irak'taki Faaliyetleri", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 46 (2018): 3.

[25] Süleyman Gökbulut, "Safevîler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 15/30 (2016/2): 287.

[26] Tufan Gündüz, "Safevîler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 455.

[27] Detaylı bilgi için bk., Mazlum Uyar, **Başlangıcından Günümüze Şiî Politik Düşüncesi,** (İyi Düşün Yayınları, Ekim 2020), 95-118.

[28] Nilgün Dalkesen, **15. Ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ankara, Eylül 2019), 3.

[29] İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, 166.

amaçlı Kızılbaş denmiş, daha sonraki süreçte bu tarikata mensup olanlar Kızılbaş ismiyle anılmaya başlanmıştır.[30]

1.3. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim Dönemi Osmanlı Devleti'nde Siyasi Durum

Yavuz Sultan Selim devrinde doğuya yapılan seferlerle doğu sınırının güvenliği sağlanmış, batıya yapılacak olan fetihlerin önündeki engeller de kaldırılmıştır. Bununla birlikte Avrupa'da siyasî bir istikrarsızlık söz konusudur. Özellikle imparatorluk tahtına aday olan V. Karl ve I. François arasında kaçınılmaz bir rekabet vardır. Bundan dolayı Avrupalılar Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlı seferleri düzenleyecek durumda değildir.[31] Avrupa'da hâkim güç olabilmek için güçlü bir devlet olan Osmanlı'nın yanında yer alarak denge siyasetini takip etmek isteyenler de olmuştur. Tüm bu yaşananlarla birlikte Avrupa toplumunda Osmanlı devleti tarafından istilaya uğrama korkusu önemli bir yer edinmiştir. Bundan dolayıdır ki güçlü bir müttefik arayışında olan Fransa, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı seçmiştir.[32]

Osmanlı Devleti aynı anda hem batıda hem de doğuda savaşa girmeyi göze alamamıştır. Nitekim batıda Avrupalı devletlerin gözü İstanbul ve Anadolu'da, Safevîler'in ise doğu ve Anadolu topraklarındaydı. Safevî hükümdarı Tahmasb, bu emellerini gerçekleştirmek için Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyordu. Bunun sonucunda 1527 yılında bir Kızılbaş hareketi olan Kalender Çelebi İsyanı başlamıştır.[33] Aslında Osmanlı devletinde Kalenderilik, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yani Moğol istilasıyla birlikte faaliyet göstermeye başlamış, tezimizin tarihini de kapsayan XV. ve XVI. yüzyıllarda etkisini yoğunlaştırmıştır.[34]

Osmanlı Devleti'nde Kanunî Sultan Süleyman döneminde toplumun refah seviyesinin çok iyi olduğu ve devletin hazinesinin dolup taştığı belirtilmektedir.[35] Fakat bunun gerçeklik payının düşük olduğunu iddia edenler de vardır. Çünkü II. Bayezid'in vilayetlerde vali olan oğullarının maaşlarının azlığı sebebiyle geçim sıkıntısı çektikleri

---

30 Öngören, "Safevîyye", 461.
31 Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I),** 51. bs, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2008), 149.
32 İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, 149-150.
33 İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, 179.
34 Bk. Ocak, "**Kalenderiler",** 113/114.
35 Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)** 2019, 89.

görülmektedir. Devletin ekonomik yapısındaki sıkıntıların yönetimde birtakım aksamalara da sebebiyet verdiği belirtilmektedir.[36]

1520 yılında Osmanlı tahtına oturan Kanuni Sultan Süleyman, ülkede adaleti tesis etme ve tebaasını korumaya yönelik faaliyetlere başlamıştır. Babası Yavuz Sultan Selim'in Tebriz ve Kahire'den sürgün ettiği yaklaşık 600-800 kadar sanatkâr ve ümeranın memleketlerine dönmelerine izin vermiş, İran ile yapılan ipek ticareti yasağını kaldırmış, daha önceki yasak kapsamında mallarına el konulan tüccarların zararlarını karşılamış ve halka eziyet eden idarecileri de cezalandırma yoluna gitmiştir.[37]

Kanuni Sultan Süleyman geçmişte olduğu gibi Batı'ya yönelik seferler düzenlemeyi planlamıştır. Bu hususta öncelikle fethedilmesi gereken iki yer vardı. Bunlar, Orta Avrupa'nın kapısı konumunda olan Belgrad ve Akdeniz'in hâkimiyeti açısından son derece önemli olan Rodos'tu. Hedeflerini gerçekleştirip Viyana önlerine kadar ulaşmak istiyordu. Fakat bunun için yeterli askeri kaynağa sahip olmadığından ülke genelinde gerekli tahkikatı yaptırmaya karar vermiştir. Bu durum bazı kesimlerin hoşuna gitmediğinden Safevîler'in de siyasî-dinî propagandası neticesinde Osmanlı yönetimine karşı birtakım ayaklanmalar gerçekleşmiştir.[38]

Safevîler'in bu ve benzeri ayaklanmaları teşvik etmesi Yavuz Sultan Selim döneminde daha ileri düzeye gelmiştir. Öyle ki Sultan Selim'in Safevîler'e karşı sefere çıkmasının sebepleri arasında Şah İsmail'in halifeleri vasıtasıyla Anadolu'daki faaliyetleri, Diyarbakır ve Bağdat çevresindeki etkinlikleri, Anadolu'ya yönelen ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurma çabaları Osmanlı devletini yok sayarak Venedik ile iş birliği yapmaları ve Şah İsmail'in ateşli silah alma girişimleri Osmanlı devletine karşı bir askeri hazırlığın işareti olarak değerlendirilmiştir.[39]

Araştırmamızın tarih aralığında bulunan diğer padişah ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan oğlu Sultan II. Selim'dir. 1566 yılında babasının vefatı üzerine saltanatın tek varisi olarak yönetime geçmiştir. Sekiz yıl süren saltanatı döneminde hiç sefere çıkmayan ilk Osmanlı hükümdarı ünvanını alan II. Selim vaktini İstanbul'da sarayda kışın da Edirne'de geçirmiştir. Daha çok yanına topladığı şairler,

---

36 Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası,** 89.
37 Feridun Emecen, "Süleyman I", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 63.
38 Bk. Emecen, "Süleyman I", 63.
39 Feridun Emecen, **Yavuz Sultan Selim,** (yy. Kapı Yayınları, 2019), 106.

musikişinaslar ve çeşitli zevk ehliyle birlikte olmuş, şehzadelik yıllarındaki eğlenceli hayatına devam etmiştir. Devlet işlerini Sokullu Mehmed Paşa'ya bırakmış olmasının yanında zaman zaman yapılacak askerî harekâtların planlanmasında etkili olmuştur.[40]

II. Selim'in tahta çıkışından sonraki ilk olay Basra'daki "Ulyanoğlu isyanı"[41] ile Yemen'deki 1567 tarihli İmam Mutahhar isyanıdır. Sultan bu isyanların bastırılması için eski Lalası Mustafa Paşa'yı görevlendirmiş, ayrıca Safevîler'le Kanuni döneminde tesis edilen barışı da korumuştur.[42]

Safevî devleti ile yapılan 1555 tarihli Amasya Antlaşması ile iki devlet arasında barış tesis edilmiştir. Safevî devletinin taleplerinden birisi -tezin ikinci bölümünde de değineceğimiz üzere- Kâbe ve diğer kutsal yerleri ziyaret edecek İranlı hacıların Osmanlı topraklarından geçişine izin verilmesidir.[43] Anlaşmanın temel maddelerinden bir diğeri de Osmanlı'nın İran'daki müfrit Şiilerin ilk üç halifeyi, sahabeyi ve Hz. Aişe'yi lanetlemelerinin ve onlara kötü söz söylemelerinin yasaklanması hakkındaki talebidir. Bu antlaşma ile Basra, Bağdat, Şehrizor, Van, Bitlis, Erzurum ve benzeri bölgelerin Osmanlıya ait olduğu Safevîler tarafından kabul edilmiştir.[44] Aslında bu antlaşmayla "Osmanlı-Safevî siyasî ve dinî çekişmesi makul bir seviyeye indirilmiştir."[45]

Amasya Antlaşmasından sonrası Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki resmi yazışmalardaki üslup da yumuşamıştır. Şah Tahmasb'ın Osmanlı padişahını "Sultan Gâzi" ve "Mücâhid-i fî Sebilillâh" olarak anması ve onunla savaşmayı şeriata aykırı bir hal bilmesi bu durumu kuvvetlendirmektedir.[46] Ayrıca Osmanlı padişahının Şah Tahmasb için "cenâb-ı devlet-nisâb-ı saâdet-intisâb-ı siyâdet-iktisâb el-mahfûfu bi-

---

40 Feridun Emecen, "Selim II", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 416-417.

41 Abdurrahman Sağırlı, "Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'l-Arab'ın Fethi-Ulyanoğlu Seferi-1565-1571", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 0/41, (Haziran 2005): 45-93.

42 Emecen, "Selim II", 417.

43 Emecen, "Selim II", 417.

44 Bk., İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 4-5.

45 Emecen, **Osmanlı'nın Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, 267.

46 Yılmaz Karadeniz, "İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslâm Birliği Teşebbüsleri (1555-1746)", **Asia Minor Studies**, 4/8 (2016), 67.

sunûfi letâifi avâtıfi'l-Meliki'llâh mu‘izzu's-saltanat Tahmasb Şâh”[47] şeklinde ondan övgüyle bahsetmesi iki devlet arasındaki ilişkinin karşılıklı iyileştiğini göstermektedir.

Değerlendirme

Osmanlı- Safevî ilişkilerinin Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın padişahlığının son dönemlerine kadar iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Safevîlerin Yavuz Sultam Selim döneminde Çaldıran’da aldıkları ağır yenilgi sonrası daha çok Osmanlı devletinin Anadolu’daki topraklarında propaganda neticesinde kendi emellerine ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin Safevlere karşı izlemiş olduğu politika siyasi refleksten kaynaklanmıştır. Toplum düzenini bozduklarından dolayı Kızılbaşlara karşı da yaptırımlar uygulanmıştır. Safevilerin ise askeri güçlerinin zayıf olması ve ipek ticareti sebebiyle ekonomik nedenlerden Osmanlı’ya karşı zamanla daha ılımlı bir siyaset izledikleri söylenebilir.

[47] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr.144, s. 32.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜHİMME DEFTERLERİNDE KIZILBAŞLIK

2.1. Mühimme Defterleri

Mühimme Defterleri Osmanlı Devleti'nde "Divân-ı Hümâyunda kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenlenen fermanların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir."[1] Bir başka ifadeyle: "Divân-ı Hümâyûn'un muntazaman yapıldığı zamanlarda her divan toplantısında müzakere edilen siyasî, içtimaî, mali, örfî ve idari kararların kaydını ihtiva eden defterlerdir."[2]

Mühimme defterlerindeki kayıtlar asıl fermanlar kadar önemlidir. Divan toplantıları Sadrazamın başkanlığında Kubbe vezirleri, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, Defterdar ve Nişancının katılımıyla gerçekleşirdi. Bu toplantılarda alınan kararlar, padişah onayından sonra kronolojik sıra ile mühimme defterlerine kaydedilirdi. Divan kalemlerinde hazırlanan bu defterler, maliye defterlerine göre daha geniş bir hacme sahip olduklarından diğer defterlerden ayırt edilmektedir.[3]

---

1 Mübahat S. Kütükoğlu,"Mühimme Defteri" **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 520.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, (İstanbul, 1988), 79.

3 Uzunçarşılı, **Bahriye Teşkilatı**, 79.

Mühimme defterlerindeki hükümler kararın yazıldığı divanlara göre mühimme, rikab mühimmesi, ordu mühimmesi, kaymakamlık mühimmesi, mektum mühimmesi ve Mısır mühimmesi gibi muhtelif adlarla anılmaktadır.[4]

Mühimme defterlerinden genellikle devletin merkez ve taşra teşkilâtındaki idari ve askeri birimlerin yapısı, savaş tarihi, hac siyaseti ve kutsal toprakların korunması gibi konularda bilgi ve belgelere ulaşmak mümkündür.

Mühimme defterlerinin terkibinde şekil ve içerik bakımından bir tekâmülden söz edilebilir. Klasik dönemin yani 1553-1642 yıllarına ait ilk defterlerde başlık bulunmamaktadır. Bu dönemin Mühimme defterlerinde kullanılan yazı sitili de karmaşıktır. İlk sayfalarda başlık yerine sadece kayıt tarihini belirten toplantı günü ve onun hemen altında ay ve yıl yazılmaktadır. 90 numaralı Mühimme defterinden itibaren defterlerin ilk sayfalarındaki hükümlerin hangi sadrazam zamanında çıktığı ve hangi reisülküttabın başkanlığında yazıldığının belirtildiği üst bilgi yer almaktadır.[5]

Tezimizde incelediğimiz mühimme defterleri 1553-1572 yıllarına aittir. Osmanlı Devleti'nde temel bilgi kaynaklarını defterler oluşturmaktadır. Çünkü Osmanlı bürokrasisinde temel işlev, her olayın defterlere kaydedilmesidir.[6] Devlet yönetiminde görüşülüp karara bağlanan konular genellikle ya özet halinde ya da aynen defterlere kaydedilirdi. Bu defterlere Divân-ı Hümâyûnda padişah emri niteliğinde çıkarılan fermanların hepsi büyük ölçüde özet şeklinde kaydedilmiştir.[7] Divân-ı Hümâyûn'da alınmış kararların ehemmiyet derecesine göre bu defterlere kaydedilmiş olması mühimmelerin birinci el kaynak olmasını sağlamıştır.[8]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu defterlerle ilgili şunları belirtmektedir: "Hükümlerin Mühimme defterlerine aktarılış biçimlerinden kararın nasıl verildiğini, neye dayandırıldığını ve karara esas teşkil etmesi gereken görüşme ya da inceleme aşamalarını anlamamız mümkün değildir. Hükümlerin arka planındaki bu karanlığa ise kararın verilmesine esas olan evrakın dağınık ve karışık olması ayrıca Divân-ı Hümâyûn'da zabıt tutulmamasının sebep olduğu düşünülebilir."[9]

---

4 Kılıç, 107 Numaralı Mühimme Defteri, 251.
5 Kılıç, 107 Numaralı Mühimme Defteri, 251.
6 Mithat Sertoğlu, Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi (Ankara 1958) 13.
7 Bkz. Ahmet Mumcu, Divân-ı Hümâyûn (Ankara 1986) 61.
8 Bk. M. Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi, 2. bs. (İstanbul 1979) 104-105.
9 Uzunçarşılı, **Bahriye Teşkilatı**, 79.

Mühimmeler, içerikleri sebebiyle pek çok araştırma sahasını alakadar eden bir özelliğe sahiptirler. Osmanlı devletinde gerçekleşen mezhebi hareketleri incelemek için Mezhepler tarihi açısından birincil kaynak olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu defterler, mezhebi durumu nesnel bir şekilde ortaya koymak ve değerlendirmek hususunda modern tarih çalışmalarında da temel bir kaynak niteliğindedir.

İçerik yönünden divan kararlarını barındıran bu defterler hukuk tarihi açısından da önemlidir.[10] "Defterlerin bu ehemmiyetine rağmen bunların ortaya çıkışları, tarihi gelişim süreçleri, Osmanlı bürokrasisindeki yerleri, bürokrasideki ihtisaslaşma sonucu geçirdikleri değişim ve çeşitlenme gibi konularda hala tatminkâr bilgilere ulaşılamamaktadır."[11]

Mühimme kavramının izahından sonra tezimizin ana kaynağı olan Mühimme defterlerinde Kızılbaşlar hakkındaki hükümleri açıklanmaya geçelim.

2.2. Osmanlı Yönetiminin Kızılbaş Türkmenleri Yargılama Usulleri

Osmanlı Devleti, Safevî yanlısı Kızılbaş Türkmenleri siyasî faaliyetlerinden vaz geçirmek için farklı usullerle emniyet altına almaya çalışmıştır. Osmanlı yönetimi hüsnü tedbir ve gizlice teftiş şeklinde suçüstü veya farklı bir yollarla Kızılbaş Türkmenleri yakalamış ve işlemiş oldukları suçun ağırlığına göre de cezalandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde bazı toplumsal hareketler görüldüğünden olayların büyüyüp ayaklanmaya veya isyana dönüşmemesi ve can kaybına yol açmaması için önceden tedbir alınmıştır.[1] Örneğin İran elçisinin Rum vilayetine geldiğinde nezir ve sadaka toplayıp elçiye verenlerin isimlerinin yazılı olduğu defterin Rum beylerbeyine gönderildiği, defterin birer suretinin çıkartılarak gizlice Amasya ve Bozok beylerine de gönderildiği, defterde isimleri yazılı olanların yol kesmek, hırsızlık ve katillik gibi suçlulara uygulanan yöntemlere benzer şekilde cezalandırılmaları istenmiştir.[2] Bir başka örnek ise Divriği Sancak beyi Mehmet Bey'e gönderilen hükümdür. Safevî topraklarına nal ve mıh gönderen bazı kişilerin hırsızlık, yol kesmek, haramilik ve adam öldürmek gibi suçlara karşılık gelen cezaların bunlara da uygulanması emredilmiştir. Ancak devlet

---

10 Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, 1. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları 2011), 111.

11 Emecen, **Osmanlı Klasik Çağı**, 111.

1 Bk. Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 66-70.

2 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr.1835, s. 334.

bu hususta çok dikkatli olunmasını ve suçların tutanak altında tutulmasını ve bunlar yapılmadan infaz işleminin gerçekleştirilmemesi gerektiğini açıkça tembihlemektedir.[3]

2.3. Madenler ve Harp Aletleri Konusunda Kızılbaş Türkmenlere Karşı Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti, İran'a savaş aletlerinin ve savaş aleti yapımında kullanılan madenlerin satışını engellemeye çalışmış ve bunun sonucunda İran, kıymetli maden yokluğundan dolayı sıkıntı yaşamıştır. Buna karşılık İran'ın da Osmanlı Devleti'ne ipek ihracatını yasakladığı, bu nedenle Osmanlı ekonomisine zarar verdiği ve hatta Bursa'da iflas edenlerin olduğu belirtilmektedir.[4] Osmanlı Devleti İran'a maden ihracını önlemek için Bağdat ve Erzurum Beylerbeyliğine[5] ve Bitlis Beyine[6] konu hakkında hüküm gönderip tedbir alınmasını istemiştir.

2.4. Kızılbaş Türkmenlere Dirlik Verilmemesi

Safevîler Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmenleri Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmış ve onları Safevî topraklarına göç etmeye mecbur bırakmıştır. Safevîler'in Osmanlı topraklarındaki propagandası neticesinde Anadolu'nun bazı bölgelerinden İran'a gidip Kızılbaşlara katılanlar olmuştur. Hatta İran'a giden bu kişiler yakın akrabalarına haber göndererek Kızılbaşların halka adaletle davrandıklarını ve kendilerine dirlik verdiğini belirterek Anadolu halkının Safevîler'e yakınlaşmasına ve oraya göç etmesine çalışmıştır.[7]

Osmanlı Devleti ise dirlik sahibi olan bazı Kızılbaşların İran ile iş birliği içerisinde olduklarını tespit ederek daha öncesinden verilmiş olan dirlikleri aldığı görülmüştür.[8]

2.4.1. Kızılbaş Türkmenlerden Tımarların Alınması

Dirlik, "geçim vâsıtası olarak verilen maaş yahut tımar"[9] anlamlarına gelir. Ayrıca dirlik, "Osmanlı merkez vilayetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade

---

3 Bk. BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr.1988, s. 367.
4 Bk. İnalcık, **Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 265-280.
5 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 664, s. 119.
6 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 117, s. 190.
7 Celalzade Mustafa, **Selim-Name** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 59.
8 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 5, Hüküm nr. 1142, s. 429.
9 Kubbealtı Lugatı, "Dirlik", (Erişim 10 Ocak 2021).

eder."[10] Osmanlı Devleti'nde dönemin sosyo-ekonomik şartları gereği Kızılbaş olduğu bilinen veya Kızılbaş taraftarı olduğu anlaşılan askerlerin tımarları başkasına verilmiş ve dirliklerinden feragat etmeleri sağlanmıştır.[11] Örneğin, Van'da dirlik sahibi bazı Kızılbaşların İran ile bağlantılı olduğu bilgisi üzerine haberin doğruluğu araştırılarak ellerindeki tımar alınmıştır.[12] Başka bir hükümde ise Osmanlı Devleti'nin Rafızi olduğunu tespit ettiği sipahilerinin dirliklerinin alınması hakkında Şehr-i zor beyine hüküm gönderdiği görülmektedir.[13] Bu hükümler tahlil edildiğinde Osmanlı'nın, Safevîleri fiilen destekleme eğiliminde olanların tımarlarını aldığı anlaşılmaktadır.

2.5. Gürcü Sınırının Kontrolü

Osmanlı-İran sınır bölgesi olan Gürcistan, sınır güvenliği açısından önemli bir konumda olduğundan her iki devlet arasındaki çatışmanın zeminini ya da merkezini teşkil etmekteydi. Bu nedenle Osmanlı devleti, bu sınırının muhafazasına ve kontrolüne önem vermiştir. Osmanlı sınırına tecavüz edip tebaanın mal ve koyunlarını almaya çalışan Gürcülerin engellenmesi ve kontrol altında tutulması için gerekli tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır. İran'la ortak bir sınır olması hasebiyle iki devlet arasında ortak bir çalışma yürütülmüştür. Bunun üzerine İran, Gürcü sınırının emniyetinin sağlanması için gerekenleri yapmaya çalışmıştır. Osmanlı devleti de Erzurum beylerbeyine aynı şekilde sınırda emniyetin sağlanması yönünde emir vermiştir.[14]

Osmanlı Devleti'nin Gürcü sınırının güvenliğini garanti altına almaya çalıştığı, Gürcü beyleri ile iyi geçindiği ve bazı beyleri de burada mülk sahibi yaptığı mühimmelere yansımıştır.[15] Osmanlı devletinin, İran ve Gürcü taraflarından bilgi almak için bazı kişileri görevlendirdiği ve olumsuz bir durumda gerekli tedbirlerin hemen alınmasına çalıştığı Erzurum Beylerbeyine gönderilen hükümde vurgulanmıştır.[16]

---

[10] Detaylı bilgi için bk., Halil İnalcık, "Dirlik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 168-173.
[11] Savaş, **Anadolu'da Alevilik**, 127.
[12] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 5, Hüküm nr. 1142, s. 429.
[13] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 27, Hüküm nr. 259, s. 58.
[14] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 2447, s. 450.
[15] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 6, Hüküm nr. 21, s. 5.
[16] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 5, Hüküm nr. 153, s. 36.

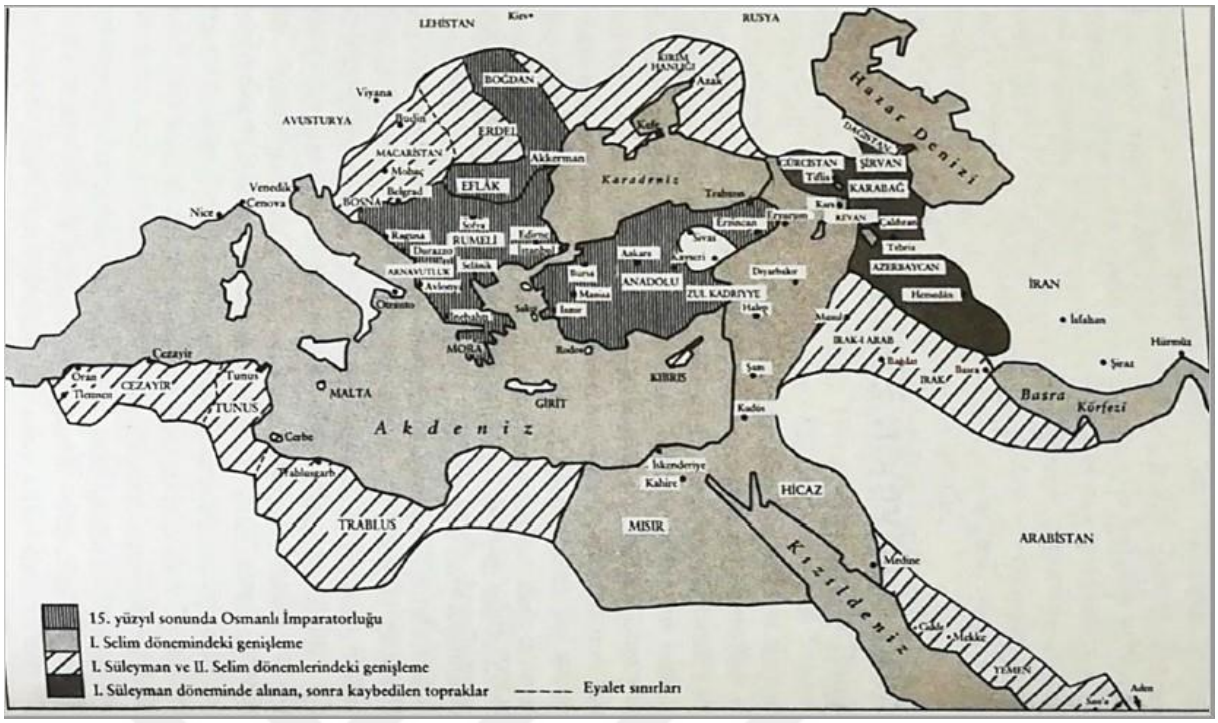

Şekil 1: Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı İmparatorluğu Sınırları

2.6. Osmanlı'dan İran'a Göçün Engellenmesi

Şeyh Cüneyt'ten itibaren Safevîler'in Anadolu'da izledikleri siyaset sonucu, çoğunluğu Orta ve Güney Anadolu bölgelerinde yaşayan Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir, Afşar, Kaçar ve Varsak Türkmenlerinden olan aşiretlerin İran'a göç ettikleri ve Safevî devletinin kuruluşunda büyük rol oynadıkları bilinmektedir.[17] Osmanlı Devleti'nin bu Türkmen aşiretlerinden düzenli vergi tahsis etmek istemesi, göçebe hayata alışık olan bu aşiretlerin karşı çıkmasına yol açmıştır. Safevîler'in propagandası ile bütünleşen bu husus onların göç etmesini daha cazip hale getirmiştir.[18]

Mühimme defterlerindeki 9 Ağustos 1560 tarihli bir hükümde; Amasya, Tokat ve Çorum leventlerinden yirmi kişinin Kızılbaş tarafına kaçarken sınırda yakalanarak Erzurum kalesinde tutuldukları ve bunlardan ikisinin firar ettiği diğerlerinin de etkisiz hale getirilmeleri belirtilmektedir.[19] Mühimme defterlerindeki bir diğer hükümde ise Kürtün kazasındaki Çepnilerden Kızılbaş taraftarı olanlardan bazılarının İran'a göç ettikleri ve tedbir alınmazsa tamamının gidebileceği belirtilmektedir. Osmanlı devleti

[17] Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu**, 1-19.
[18] Bk. Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu,** 1-19.
[19] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 1422, s. 240.

bunun üzerine göçün engellenmesi için İran ile ilişkisi bulunanları gizlice araştırarak suçları sabit olanların İstanbul'a gönderilmesi kararını almıştır.[20]

2.7. Kızılbaş Türkmenlerle İlgili İstihbarî Bilgiler

Osmanlı Devleti sınır güvenliğinin sağlanması için İran'la ilgili bilgi topladığı Mühimme defterlerindeki kararlara yansımıştır. Askeri, siyasî ve ekonomik sahadaki bu bilgiler neticesinde birtakım siyasî tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Tabi bu durum devletlerarasında yaşanan karşılıklı bir olaydır. Aynı faaliyetin İran tarafından yapıldığı da yine belgelere yansımıştır.

İran'a yakın Erzurum, Şehr-i zor ve Bağdat gibi şehirlerin sınır boylarında bu tür faaliyetlerin yürütüldüğü, elde edilen bu bilgilerin Südde-i Saadet'e[21] bildirildiği Şehr-i Zor beyinin mektubunda görülmektedir.[22]

2.8. Safevî Elçilerinin Kabulü ve Muamele

İran'dan Osmanlı ülkesine gelen elçinin dönüşü sırasında Amasya ve Çerkeş yolunda kendisine yakınlık gösteren bazı mülhitlerin nüzûr ve sadakât toplayıp elçiye sundukları bildirilmektedir. Bu sebepten Amasya beyi tarafından durumun gizlice araştırılması ve eğer söylenenler doğru ise bunların yakalanıp cezalandırılması istenmektedir.[23]

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde böyle olumsuz durumların yaşanmasına müsaade etmemesi, kendi tebaası olan Kızılbaş Türkmenlerini Safevîlerin tahrikinden korumaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Rum beylerbeyine gönderilen bir hükümde ise İran'dan gelen elçiye yine bir önceki hükümde belirtildiği üzere muamele yapılması tavsiye edilmiştir. Devletin bu konuyu yakından takip ettiği, elçinin daha fazla bir yeri gezmesinin önlenmesi adına durumun takip edildiği anlaşılmaktadır.[24]

Osmanlı Devleti, Safevî elçileri için toplanan erzakların ne kadarının tüketildiği ve ne kadarının geri kaldığına dair Erzurum beylerbeyinden bilgi istemiş, mühimme

---

[20] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 5, Hüküm nr. 1401, s. 513.
[21] Osmanlı devletinde İstanbul için kullanılan isim.
[22] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 1, Hüküm nr. 1121, s. 99.
[23] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 1835, s. 334.
[24] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 1984, s. 366.

defterlerindeki hükümlere bakıldığında artan erzakların kanunsuz olarak başka kişilerin eline geçmesi engellenmiştir.[25]

2.9. İranlı Hacıların Geçiş Güzergâhındaki Tedbirler

Osmanlı devleti, İranlı hacıların kendi topraklarından geçişlerinde bölge halkını etkilememeleri için geçiş güzergâhında birtakım tedbirler almıştır. Bağdat Beylerbeyine gönderilen bir hükümde, İmam Hüseyin makamını ziyaret etmek için Kerbela'ya gelen İranlı hacıların, kış mevsiminde konaklayacakları han bulamadıklarından bölge halkının evlerinde ikamet etmek zorunda kaldıkları, bu durumun bazı sıkıntılara sebebiyet verdiği, bunun için birtakım tedbirlerin alınmasının gerektiği belirtilmektedir. İlk olarak İran'dan gelen ziyaretçilere yetecek kadar kervansaray inşa ettirilmesi, ayrıca ziyaretçilerin sınırda bekletilerek öncelikle kaç kişi ve hangi gruba mensup oldukları hakkında ayrıntılı bilgi toplanması emredilmiştir. Hükme göre Kızılbaş olduğu tespit edilenler başkalarıyla görüştürülmeyecek, Bağdat'a geldiklerinde ise şehirde kalmalarına müsaade edilmeyecektir. Kızılbaş olmayanların ise isimlerinin yanlarına "yarar adamlar" notu düşülerek şehirde üç günden fazla kalmamak şartıyla Hz. İmam-ı Azam İskelesinden geçirilerek ziyaretlerini tamamlamaları ve şehre vardıklarında hiç kimsenin evinde konaklamamaları özellikle istenmektedir.[26]

2.10. Işıklar ve Osmanlı Devleti'nin Işıklara Karşı Tutumu

"16. yüzyıldan itibaren Osmanlı vekâyiname ve belgelerinde, Kalenderîlerin Şiilikle ve Safevîlerle ilişkileri vurgulanmakta olup daha önceleri rastlanmayan ifade ve deyimlere sık sık tesadüf edilir olmuştur."[27] "Işıklar" için mühimme defterlerinde beş vakit namaz kılmadıkları, Ehl-i sünnet mensuplarına düşmanlık ve kötülük besledikleri belirtilmektedir.[28] Işıklarla ilgili bir hükümde şu ifadeler geçmektedir: "…bidat ve dalâlet ehli olup gece ve gündüz sâz u söz ile fısk u fücûr edip Ömer ve Osmân nâmıyla varanlara; "Bed-nâmlardır." deyü isimlerin tebdîl ettirmeyince ziyârete ruhsat vermezler ve ziyârete varan kimesnelere evvelâ taşrada secde ettirirler, andan sonra ziyâret ettirirler ve kendüler dâimü'l-evkât târikü's-salât olup "Niçin namâz kılmazsız?" deyü suâl olundukda, "Bu velîye hizmet ettiğimiz kifâyet ider." [deyü cevâb verip] ol diyârın

[25] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 1797, s. 327.
[26] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 23, Hüküm nr. 430, s. 104.
[27] Ocak, "**Kalenderiler",** 183.
[28] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 312, s. 63.

eşirrâ ve eşkıyâsı ekseriyâ anlara mürîd olup ehl-i sünnet olan cemâate muhkem buğz u adâvet etmişlerdir…"[29]

Mühimme defterlerinde Işıkların daha çok Balkan topraklarında yerleştiği, Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde olan soygun, eşkıyalık ve adam öldürme gibi suçlara katıldıkları ve merkezlerinin Seyyid Gazi zaviyesi olduğu belirtilmektedir.[30] Örneğin, Eskişehir ve Seydigazi kazalarında Seydigazi Işıklarının fesat çıkardıkları ve derhal bu vaziyet üzere olanların derdest edilmeleri hakkında hüküm verilmiştir.[31]

Osmanlı Devleti, tekkelerde Ehl-i sünnet dışı tutumlara müsaade etmediğinden Işıkların tekkelere alınmaması hususunda Varna kadısına hüküm gönderilmiştir.[32] Diğer bir hüküm ise Keligra hisarında olan Sarı Saltuk zaviyesindeki Işıkların Ehl-i sünnetten olup olmadıklarına dair devletin Varna kadısından bilgi istemesidir.[33] Konunun İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemine binaen hükmün tam metninin verilmesi uygun görülmüştür:

"…Hâliyâ taht-ı kazânda olan tekkelerde bazı ehl-i bidat ışıklar cem'iyyet üzere olup dalâlet ile fesâd u senâ'atden hâlî olmadıkları istimâ olundu. İmdi, bundan akdem Memâlik-i mahrûsemde Ehl-i sünnet ve cemâat şi'ârı üzere olmayıp bidat u dalâlet üzere olan ışıkların men'i için ahkâm-ı şerîfe irsâl olunmuştu. İmdi ol emr-i hümâyûnum kemâ-kân mukarrerdir. Buyurdum ki: Vardıkta bu husûsa dikkat u ihtimâm ile mukayyed olup kazâ'-i mezbûrda anun gibi tekkelerde Ehl-i sünnet ve cemâat mezhebi üzere olmayıp bid'at u dalâlet ve hilâf-ı şer' vaz' üzere olan ışıkları men' u def' eyleyesin. Hilâf-ı şer'kimesneye iş ettirmeyesin. Memnû'olmayanları ismi ve resmi ile yazıp arz edesin. Sonra anlar hakkında emr-i celîlü'l-kadrim ne vechile sâdır olursa mûcebi ile amel edesin…"

Işıklarla ilgili Varna kadısına gönderilen bir hükümde tekkenin etrafına üzüm dikip içki yapan Işıkların İstanbul'a gönderilmeleri istenmektedir.[34] Bayramlarda ahalinin davul ve benzeri çalgıları çaldırmaması, aşure günlerinde Işıkların sancak kaldırıp kös ve nakkare ile şehirde dolaşmaması ve daha önceki bayramda yasak edilen

[29] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 312, s. 63.
[30] Ocak, **Kalenderiler,** 191.
[31] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 73, s. 17.
[32] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 473, s. 88.
[33] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 418, s. 79.
[34] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 1644, s. 283.

hususları ihlal edenlere şer'i cezanın uygulanması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca emre ve şeriata muhalif olmayanlara dokunulmamasına dair Edirne Kadısına gönderilen hükümde belirtilmiştir.[35]

Denizli'deki Sarıbaba Zaviyesindeki Işıkların bidat ve dalalet üzere oldukları, gece-gündüz saz ve söz ile vakit geçirdikleri İstanbul'a bildirilmiştir. İlgili hükümde zaviyenin gizlice gözetim altına alınması, durum arz edildiği gibi ise suçlarının yazılı bir şekilde bildirilmesi ve suçu sabit olanların hapsedilmesi emredilmiştir.[36] Osmanlı devletinin bu denli "baskı ve takip siyasetinin temel sebebi, Kalenderîlerin Osmanlı yönetiminin ana ideolojisi olan Ehl-i sünnet mezhebine aykırı inanç ve hareketleridir."[37]

Baskı ve takip sonucunda Osmanlı devleti kalenderîleri hemen cezalandırmaktan ziyâde Rafiziliği bırakıp Ehl-i sünnet mezhebi üzere olanlara herhangi bir yaptırımda bulunmadığı anlaşılmaktadır.[38] XVI. yüzyılda Osmanlı yönetiminin Kalenderîlere uyguladığı bu siyasetin temel sebebi, Safevî taraftarlığından ve toplum düzenini bozma yönünde tutum sergilemelerindendir.[39]

Osmanlı devletinin almış vermiş olduğu bu hükümler, Safevîlere karşı devleti iç ve dış etkilerden muhafaza etmek istediği söylenebilir. Nal ve mıh gibi savaş araç gereçlerinin satışı engelleyerek Safevîlerin Osmanlıya karşı savaş hazırlığına girişmesini önelemeye çalıştığı söylenebilir. Osmanlı devletinin almış olduğu bu kararların herhangi bir inanç ideolojisinden ziyade siyasi ve sosyal sebepler olduğu anlaşılmaktadır.

2.11. Safevî Taraftarı olan Kızılbaş Türkmenlere Karşı Mücadele

Osmanlı Devleti'nin Safevîlerle yaşanan olaylarda devlete hizmet eden tebaasını tımarla taltif ettiği görülmektedir. Örneğin Görmas beyi İmadeddin'in daha önce sahip olduğu tımarının Kızılbaş harbindeki hizmetlerinden dolayı başka birinin tımarına dâhil edilmemesi hakkında hüküm verilmiştir.[40] Ayrıca Safevîlerle ilgili istihbarî bilgi getireni

[35] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 239, s. 49.
[36] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 7, Hüküm nr. 312, s. 62.
[37] Ocak, **Kalenderiler,** 184.
[38] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 3, Hüküm nr. 73, s. 17.
[39] Ocak, **Kalenderiler,** 186.
[40] BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 1, Hüküm nr. 86, s. 14.

de aynı şekilde mükâfatlandırdığı Erzincan'ın Kemah nahiyesinden zeamet mutasarrıfı Faik b. Mehmed'e vermiş olduğu terakkiden anlaşılmaktadır.[41]

2.12. Doğu Anadolu'da Kürt Beylerinin Desteklenmesi

Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı devleti Doğu Anadolu'da Safevîler'in propagandalarına karşı Kürt Beylerini desteklemiştir. Safevîler'in Anadolu'daki emellerinin önünde bu aşiretler bir set görevi görmüştür. Safevîler ise Osmanlı devletinin bu çabasını etkisiz hale getirmek için Kürt beyleri arasında fitne çıkartmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Osmanlı devleti, tefrikaya çalışan Selmaslı Melek Mehmed isimli kişiyi Diyarbekir'e sürgün etmek için Van Beylerbeyine hüküm göndermiştir.[42] Konunun ehemmiyetine binaen hükmün tam metnini vermeyi uygun gördük: "…Diyarbekir beylerbeyiliğinde timarı olup serhadd-i Van'da mütemekkin olan Selmaslı Melek Muhammed demekle marûf kimesne ol serhadlerde olan ekrad beyleri mâbeyninde dâimâ adâvet ve bürûdet ettirip ifsâddan hâlî olmadığı istimâ' olunmağın mezbûr Melek Mehmed Diyarbekir'e sürülmesini emredip buyurdum ki: Vusûl buldukda aslâ tevakkuf etmeyip merkûm Selmaslı Melek Mehmed'i evi ve barkı ile ol diyârdan Diyarbekir'e geçirip min ba'd ol diyara uğratmayasın.

Amma ne için sürüldüğün ifşâ etmeyip hüsn-i tedârikle göçüresin ve ne zamanda sürüldüğün yazıp bildiresin."[43]

41 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 1, Hüküm nr. 239, s. 24.
42 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 23, Hüküm nr. 199, s. 52.
43 BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 23, Hüküm nr. 199, s. 52.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜHİMME DEFTERLERİNDEKİ KIZILBAŞLARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN TAHLİLİ

Mühimmelerdeki Kızılbaş Hükümleri: Tarih araştırmalarında arşiv belgeleri büyük bir öneme sahiptir. Çünkü güvenilirlik açısından birincil kaynak konumundadır. Osmanlı arşiv belgesi olan mühimme defterleri de Mezhepler Tarihi araştırmalarında istifade edilebilecek bilgiler içermektedir. Bu defterlerden Osmanlı Devleti'nin idari yapısı, askeri durumu, ülke içi ve dışı yazışmaları, toplumsal ilişkileri, sosyal ve ekonomik durumu gibi mühim bilgilere ulaşılmaktadır.[1]

Çalışma yıllarımızı kapsayan 1553-1572 tarihli Mühimme defterlerindeki bu hükümlerde çoğunlukla Kızılbaş Türkmenlerle ilgili siyasi kararlara yer verilmiştir. Safevî yanlısı Kızılbaş Türkmenlere karşı başarı göstermiş asker veya yöneticilere tımar verildiği belgelerde sıklıkla geçmektedir. Ayrıca yönetimle sorun yaşayan Kızılbaş Türkmenlerle ilgili hükümler ve siyasi sebeplerle İran'a göç etmiş olanlarla ilgili bilgiler de ikinci sırada gelmektedir. Yine bu defterlerde devletin gelir elde ettiği ve önemsediği yeraltı madenlerine dair malumata ve devletin belli kişilere tahsis ettiği gediklerle[2] ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Mühimmelerdeki Mezhepler Tarihi açısından en önemli husus ise Ehl-i sünnet itikadına aykırı inançlara karşı devletin izlediği politikayı ortaya koymasıdır.

Bu bölümde çalışmanın temel kaynağı olan mühimme defterlerindeki hükümlerde Kızılbaşlar, Kızılbaşlarla bağlantısı olan diğer gruplar ve Safevîler ile yapılan yazışmaların hükümlere yansıyan tarafları incelenmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerindeki Kızılbaş hareketlerine dair hükümlerin özetlerinden bir indeks oluşturulmuştur. Bu hükümler Kızılbaş, Yukarı Canib/İran ve Kızılbaş Türkmenlerle bağlantısı olan diğer gruplar şeklinde üç başlık altında incelenmiştir.

Hükümlerde sıkça karşılaştığımız "Yukarı Canib" ifadesinin Safevî devleti için kullanıldığı tespit edilmiştir. Aslında bu tabirden Osmanlı Devleti'nin başlangıçta Safevîleri bir devlet olarak tanımadığı şeklinde yorumlanabilir.

---

[1] Bk. Zafer Yıldırım, Nezaket İslam Hayırlıoğlu, "Mühimme Defterlerinin Tarih Araştırmaları Açısından Önemi, 82 Numaralı Mühimme Defteri Örneği", **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi** 3/2 (Aralık 2020): 205-214

[2] Detaylı bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "Gedik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 541-543.

3.1. Mühimme Defterlerindeki Kızılbaş Konulu Hükümler

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
1	1	24/229	25 Şevveal 961/23 Eylül 1554
Erzincan'ın Kemah köyünde tımar sahibi Faik b. Mehmed'in Kızılbaş yurdundan haber getirmesinden dolayı tımarının arttırılması hakkında Erzurum Beylerbeyliğine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
2	1	39/409	5 Zilkâde 961/2 Ekim 1554
Van Kalesinde Kızılbaşlarla yapılan cenkte Emin isimli kişinin Aydın sancağındaki tımarının oğlu Hüseyin'e verilmesi hakkında Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
3	1	39/409	5 Zilkâde 961/2 Ekim 1554
Hısn-ı Mansur/Adıyaman alaybeyi Mestan'a Kızılbaş ve Nahcivan seferlerindeki hizmetlerinin karşılığı olarak Maraş'taki tımarının arttırılması için Zülkadirli Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
4	1	89/1008	17 Zilhicce 961/13 Kasım 1554
Emir Bey'in oğlu İbrahim'den alınan tımarın, Kızılbaş harbindeki şehitlerinden Trabzon'un eski beylerinden Mustafa Bey'in oğlu Mehmed'e verilmesi için Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
5	3	194/1143	22 Şaban 973/14 Mart 1566
Basra bölgesine yakın Durak isimli Kızılbaş şehrinin hâkimi Mirza Ali'nin Basra'nın zarara uğraması için kâfirlerle iş birliği yaptığı bildirilmektedir. Osmanlı askeri Bahreyn'de iken kendi isteği üzerine gemiden beş gayr-i müslim neferin indikleri, kendisiyle görüştükleri ve Basra'nın zararı için onlarla ittifak ettiği belirtildiğinden kendisine karşı tedbirli olunması hakkında Basra beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
6	5	556/1526	13 Şevvâl 973/25 Nisan 1566
Debala beyi Mehmed tarafından gönderilen mektupta, Sultan Ali diye bilinen bir kişinin Anasın adlı taifeye mensup bazı kişileri öldürdüğü, dava edildiğinde ise birçok Müslümanın önünde yine birçok kişiyi öldürüp Kızılbaş yurduna kaçacağını söylediği ihbar edilmektedir. Bu durumun adaletli bir şekilde araştırılması, olay bildirildiği gibi gerçekleşmiş ise şer'i bir şekilde mahkeme edilip gereken cezanın verilmesi hakkında Bağdat Beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
7	7	480/2617	22 Cemâziyelahir 976/12 Aralık 1568
Bozok sancağı beyi Çerkes tarafından gönderilen mektupta, Budaközü Alaybeyi Ferhad'ın, Selmanlı köyünde halkın mallarını çalan sipahileri koruduğu, köy halkına sorulduğunda Kötülük ve bid'at ehli diye cevap verildiği, köylünün mallarını çalanların isimlerinin Tahmasb, Sam Elkas ve Elvend olduğu, çocuklarının da Burc Ali, Mirza ve Sultan Ali olduğu yönünde bilgi verilmektedir. Ayrıca İran'la bağlantıları oldukları da ifade edilmektedir. Bunun gibi kişilerin tımarlarının alınıp			

haklarından gelinmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu sebeplerden söz konusu alaybeyinin gizli ve açık bir şekilde araştırılması ve durumun bildirilmesi hakkında Rûm beylerbeyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
8	7	248/1409	15 Zilkâde 975/12 Mayıs 1568
Van beylerbeyinin gönderdiği mektupta Tebrizli Seyyid Şükrullah'ın Van'da pazarın içerisinde sahabeye küfrettiği ilim talebelerinin şahitliğinde sabit olduğu, henüz emir gelmediği için öldürülmeyip Van kalesinde hapsedildiği bildirilmektedir. Bunun üzerine derhal siyaset olunması hakkında Van beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
9	10	97/279	6 Zilkâde 979/21 Mart 1572
Koyulhisar kazasının bin dokuz yüz akçe tımar sahibi Cafer köyü sipahisi Bayram b. Berzade ve köyden bazı kimselerin Kızılbaş oldukları, Kızılbaş ayinlerine has birtakım usulleri yerine getirdiklerine dair mektup gönderilmiştir. Pehlivan oğlu Mehmed Çavuş mübaşirliğiyle teftiş edilmesi ve arz edildiği gibi ise kayıtlarıyla beraber gönderilmeleri hakkında Koyulhisar kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
10	1	65/704	23 Zilkâde 961/20 Ekim 1554
Veziriazam Ahmed Paşa'nın Gürcistan'daki seferinde, muhtelif kale ve harplerde hizmetleri olan kişiye Kızılbaş ülkesi, Kağızman, Karabağ, Kilis ve diğer yerlerdeki köylerden oluşan Alunda bölgesinin kırk bin akçelik tımarının verilmesi emredilmiştir. Bu bölgenin Kızılbaş ilinde olmasından dolayı verilemediği, bundan dolayı Erzurum sınırındaki harabelerden münhal kırk bin akçelik tımar verilmesi hakkında Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
11	2	43/731	8 Receb 963/18 Mayıs 1556
Bağdat ve Rum beylerbeyin mektubunda Şah Alkas Mirza'nın adamlarından olan ve beraberinde Kızılbaş'a esir düşen Mir Cafer'in Kızılbaş harbinde hizmetlerinin olduğu ve geçim sıkıntısı çektiği bildirilmektedir. Bu haber üzerine Mir Cafer'in on akçe olan tımarının otuz akçeye çıkarılması hakkında verilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
12	5	513/1401	17 Ramazan 973/7 Nisan 1566
Trabzon beyi Süleyman Bey'in mektubunda Kürtün kazası halkından bazılarının Kızılbaş sempatizanı oldukları bildirilmektedir. Sulh sonrası otuz kişinin Yukarı Canib'e gittiği ve bir kısmının tekrar geri döndüğü, tedbir alınmaz ise hepsinin göç edeceği belirtilmektedir. Bu ihbar üzerine Kızılbaş olup İran'la irtibatı olanların gizlice araştırılarak yakalanması ve suçları tespit edilenlerin Südde-i saâdet'e gönderilmesi hakkındaki hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
13	6	59/247	8 Rebîülevvel 972/14 Ekim 1564
Anadolu beylerbeyi Ali'nin mektubunda İslâm dinini kabul eden Keyhüsrev'in mülkiyetidir diye tasarruf ettiği iki kale ve otuz sekiz köyün Görgi Melik'in ülkesi sınırlarında olduğu belirtilmektedir. Bu iki kale ve otuz sekiz köy Keyhüsrev'e sancak olarak verilmesi üzerine Görgi Melik'in şikâyete geldiği bildirilmektedir. Ayrıca Görgi Melik'in adamlarının İran ile iş birliği içerisinde olduğu da belirtilmektedir.			

Söz konusu kale ve köylerin Keyhüsrev'e sancak olarak verilmesi hakkında Erzurum beylerbeyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
14	7	417/2261	22 Rebîülâhir 976/14 Ekim 1568
Van beylerbeyinin mektubunda, Diyarbakır'da İstiroki taifesi diye bilinen grubun Ekrad halkının, yaylaktan Ahlat'a dönenleri "Kızılbaş geldi" diye korkutup kaçmalarını sağladıktan sonra mallarını ve hayvanlarını yağmaladıkları bildirilmektedir. Bu taifeden yirmi neferin Bitlis beyi Haydar tarafından ele geçirildiği ve Bitlis kalesinde hapsedildiği belirtilmektedir. Bu haber üzerine yakalanan yirmi neferin siyaset olunup bildirilmesi hakkındaki hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
15	7	452/2454	15 Cemâziyelevvel 976/28 Ekim 1568
Çankırı'nın Hisarcık köyünden Küçük Ali isimli kişinin İran'a gidip geldikten sonra Kızılbaş olduğu ve halkı da ifsat ettiği bildirilmektedir. Bunun dışında da bazı kimselerin kadınlarla bir araya geldikleri ve fesat çıkardıkları ihbar edilmiştir. Küçük Ali'nin derhal siyaset edilmesi ve kadınlarla sohbet ortamında bulunanların isimlerinin bildirilmesi hakkında Çankırı beyi Ali Bey'e gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
16	9	22/102	29 Ramazan 977/7 Mart 1570
Amasya sancağından İran'a ve Kızılbaşlığa sempati besledikleri tespit edilen otuz yedi kişinin haklarından gelinmesi için ferman istendiği, bunların dışında yirmi iki kişinin de şahit olmadığı için Kızılbaş olduklarından emin olunmadığı bildirilmektedir.			

Mektupta bildirilen bu haber üzerine durumun toprak kadıları aracılığıyla araştırılması ve Kızılbaş olanların tespit edilip haklarından gelinmesi, Kızılbaşlığı sabit olmayıp halk tarafından memnun olunmayan kişilerin ise küreğe konulmak için Südde-i Saadete gönderilmesi hakkında Rum beylerbeyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
17	7	286/1590	24 Zilkâde 975/21 Mayıs 1568
Şerefbeyli diye bilinen Murad ve Veled ile yandaşlarının Darende ve Elbistan arasındaki dağ ve beldelerde hırsızlık yaptıkları ve halka zulmettikleri ihbar edilmiştir. Bu kimselerin her ne şekilde olursa olsun mutlaka yakalanmaları, işledikleri suçların araştırılarak yargılanmaları ve çaldıkları eşyaların sahiplerine iade edilmesi sonrasında durumlarının sicil edilerek arz edilmesi hakkındaki hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
18	141	193/542	27 Rebîülevvel 978/29 Ağustos 1570
Mekke'den yirmi günlük mesafedeki Lahsa'ya birçok hacının gittiği ve bunun devlet hazinesine faydası olduğu, ancak oralardan hacıların geri dönmeleri için 'emr-i şerif' talep edilmektedir. Oraya izin verilmesi durumunda Kızılbaşların hacıların arasına karışma ihtimallerinin araştırılması, şayet bu ihtimal yoksa hacıların nereden gitmelerinin uygun olduğunun ayrıntılı ve açık bir şekilde bildirilmesi hakkında Lahsa Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
19	142	209/1478	25 Rebîülâhir 979/16 Eylül 1571
Daha öncesinde dökmecibaşı olan Yadigâr'ın oğlu Yadigâr Mehmed isimli kişinin Südde-i saadet'e durumunu arz edip kendisi ve babası Yadigâr'ın Irakeyn seferinde			

Kızılbaş'a esir düştükleri, babasının öldürüldüğü, kendisinin ise birkaç kişiyle kaçıp kurtulduğu bildirilmektedir. Diyarbakır'a gelip dokuz yıl orada kalan Yadigâr'ın İran tarafından yerinin tespit edildiği ve Safevîlere iadesi talep edilmektedir. Yadigâr'ın teslim edildiğinde öldürüleceğinden 'burada böyle birisi yoktur' denilerek geri verilmemesi ve dilediği yere gitmesine müsaade edilmesi için Diyarbakır beylerbeyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
20	15	5/43	18 Muharrem 979/12 Haziran 1571
Hacı Ahmet isimli bir tacir Hürmüz'den gelirken Kazvin'de mallarını zor kullanıp zulmederek Kızılbaş beylerinin aldığını belirtmektedir. Van Beylerbeyi'ne daha ilerdeki sınır hâkimleriyle görüşerek adı geçen kişinin hakkının kurtarılması için gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
21	16	140/532	5 Zilhicce 979/19 Nisan 1572
Amasya'nın Yuvalak köyünden Tolk Himmet, Pir oğlu, Kör Balı Kethüda, Satı oğlu Safer, Kırım oğlu ve Çıkrıkçı oğlu Yusuf, Pir Bende'nin ve Lâdik kazasının Kamlık köyünden bazılarının kovan ve koyun hırsızlığı yaptığı bildirilmektedir. Ayrıca Davud oğlu Hasan ve ortağı Kara Sinan'ın Kızılbaş oldukları için şeriat-ı İslamiye aleyhinde batıl sözler söyledikleri ve köy halkını yoldan çıkardıkları ihbar edildiğinden gereği için Amasya Bey'ine, Amasya ve Lâdik kadılarına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
22	19	91/370	21 Safer 980/3 Temmuz 1572

Mevlana Seyyid Mustafa tarafından Niksar'daki Matay zaviyesinin şeyhi olan Erdivan, Çırak ve diğerlerinin Kızılbaş ve Rafizi oldukları bildirilmektedir. Bu durumun araştırılması neticesinde haberler doğru ise Mevlana Seyid Mustafa'nın o zaviyeye şeyh tayin edilmesi emredilmektedir.

Ayrıca Arzuman isimli kişi ve kardeşlerinin de katl olayına karıştıkları güvenilir şahitler tarafından ihbar edilmiştir. Kaçan bu kişilerin yakalanarak küreğe konulmak üzere Südde-i Saadete gönderilmeleri hakkında Niksar kadısına yazılan hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
23	19	138/543	26 Rebîülevvel 980/6 Ağustos 1572

Mirza Ali Bey, Kızılbaşlara bağlı Keyhüsrev Hatun'un Acara'dan Bornar oğlu Ardeşir isimli kâfiri kandırıp yanına adam vererek bir gaflet anından faydalanıp Acara Beyi Mehmet Bey'i öldürdüğü ve Acara'daki kaleleri basmak için oğluna da bin asker vererek gönderdiğine dair haberler alındığını bir mektupla bildirmektedir.

Bu durumu Revan Hanı'na haber verip bir taraftan da sulh ortamını bozmadan zararlı kimse ve durumların ortadan kaldırılmasının yollarının bulunması hakkında Acara Beyi Abdurrahman Bey'e gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
24	23	52/199	12 Receb 981/7 Kasım 1573

Diyarbakır beylerbeyliğinde tımarı olup Van'da ikamet eden Selmaslı Melek Mehmet isimli kişinin sınırdaki Osmanlıya bağlı Kürt beylerinin arasına fitne sokarak aralarını açmaya çalıştığı bildirilmektedir.

Selmaslı Melek Mehmet'in Van'dan ailesi ile beraber Diyarbakır'a sürülmesi ve geri dönmesine izin verilmemesi hakkında Van beylerbeyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
25	2	94/1648	11 Muharrem 963/26 Kasım 1555

Erzurum beylerbeyinin talebiyle, Kızılbaş ile yapılan barışın başlangıcından itibaren barış sürecinde istihdam edilen Hamza Çavuş'a bin beş yüz akçe ödül verilmesine dair hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
26	3	240/1422	17 Zilkâde 967/9 Ağustos 1560
Amasya, Tokat ve Çorum leventlerinden 20 neferin Kızılbaş vilayetine kaçarlarken yakalanarak Erzurum kalesinde hapsedildiği, bunlardan ikisinin de kaçtığı bildirilmiştir. Kaçan iki neferin yakalanarak haklarından gelinmesi için Erzurum beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
27	12	228/880	26 Rebîülâhir 970/23 Aralık 1562
Budaközü, Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kazalarında haklarında Kızılbaş ve ehl-i fesat oldukları için yakalanıp mahkeme edilmeleri hususunda daha önce hüküm verilen fakat yakalanamadıkları bildirilen bu şahısların yakalanması ve haklarındaki iddiaların doğru olup olmadığının vilayet yönetiminden de soruşturularak Südde-i saâdet'e bildirilmesi hakkında gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
28	1	99/1121	23 Safer 962/17 Ocak 1555
Şehr-i zor'a gelindiğinde halktan kimsenin kalmadığı, bir kısmının serhay lainine bir kısmının ise kızılbaş yurduna göç ettikleri bildirilmektedir. Sarılu Şehsuvar isimli kişinin adamları ve aşiretleri teslim oldukları ve şehri imara başladıkları belirtilmektedir.			

Bu aşiretlerin Şehr-i Zor'a yerleştirilip oranın ihya olması için elinden geleni yapması hususunda Şehr-i Zor beyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
29	25	124/2250	24 Rebîülâhir 982/13 Ağustos 1574
Mahmut isimli bir kişinin kardeşleri Ali ve Hüseyin tarafından öldürüldüğü Pasin kadısı tarafından arz edilmiştir. Hüseyin'e cinayeti neden işlediği sorulduğunda "Mahmut'u çalışanlarımdan Beşir, Süleyman ve Haydar'ı göndermek suretiyle ben öldürttüm." diyerek suçunu itiraf etmiştir. Hüseyin'in aynı zamanda bir Kızılbaş olduğu da Pasin Bey'i Sinan Bey tarafından bildirildiğinden Hüseyin'in idam edilmesi hakkındaki hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
30	5	47/205	8 Safer 973/4 Eylül 1565
Divriği Alaybeyi Ali'nin sipahilere ve diğer halka zulmettiği, Hüsam isimli kimseyi de kendisi için vekil bırakıp bazı akrabalarıyla beraber İran ile bağlantı halinde olduğu bildirilmektedir. Ayrıca akrabalarından kâtip olan ve Hasan Babası olarak bilinen kişinin doğu seferine gidildiğinde "Ben sipahiye kılıç çekmem" diyerek dirliğinden feragat edip Yukarı Cânib (İran)'de dirlik sahibi olarak mektuplarının sürekli geldiği, oraya at, katır ve benzeri hediyeler gönderdiği bildirilmektedir. Alaybeyi Ali'nin akrabalarından Ak Mehmed olarak bilinen kişinin Divriği'de "Şah İsmail'in sarığı çocuğu olmayan kadınlara şifadır." diye propaganda yaptığı bildirilmektedir. Bunun üzerine bu iddialar hakkında bir araştırma yapılması emredilerek Saray çavuşlarından İskender ve Tokat kadısının derhal Sivas'a gidip Sivas kadısıyla beraber Alaybeyi Ali ve akrabası Hasan hakkındaki iddiaları gizlice araştırması emredilmektedir. Şayet Yukarı Cânib (İran) ile irtibatlı olduğu haberleri doğru ise delil olarak sarığı getirmesi, Alaybeyi Ali ve akrabaları hakkındaki durumun ayrıntılı bir şekilde Süddei Saadete bildirilmesi için Rum beylerbeyi ile Sivas ve Tokat kadılarına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
31	9	47/230	22 Şevvâl 977/12 Mart 1570
Bağdat kullarından Mehmed'in İran'dan gelen Halef isimli kimsenin yanına gittiği, taç giyip mülhid olduğu bildirildiğinden, taç giydiği doğru ise hakkından gelinmesi değil ise Mehmed'in mahkeme edilip sonucun bildirilmesi yönünde Bağdat beylerbeyine gönderilen hüküm.			

3.2. Yukarı Canib-İran Konulu Hükümler

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
32	7	117/619	29 Cemâziyelâhir 975/26 Aralık 1567
İran'dan gelecek Şahkulu adlı elçi ile adamlarını Üsküdar'dan İstanbul'a geçirmek için dört-beş parça geminin tam tekmil hazırlanması, İstanbul'dan Edirne'ye geleceği zaman kendisine bir süre eşlik edilmesi ve gerekli her türlü ihtiyaçlarının karşılanması hakkında Kapudân Paşa'ya bildirilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
33	14	1/1	1 Şevvâl 978/26 Şubat 1571
İran'ın Karanu dere mahallinde kükürt madeni bulunduğu ve oradan Erciş'e kükürt toprağı getirildiği haber alındığı ve bunun üzerine tahkikat yapılmışsa da madenin İran hududu dâhilinde mi yoksa haricinde mi bulunduğu ve Hakkâri'den alınacak kükürdün ne suretle alınacağı ayrıntılı ve açık bir şekilde bildirilmesi hakkında verilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi

34	12	110/450	10 Zilhicce 978/5 Mayıs 1571
Meşhedeyn-i Şerîfeyn'e defnedilmek üzere İran'dan gönderilen ölülerin daha önce verilmiş emre tabi olup Meşhedeyn'den uzak yerlere defnedilmeleri ve mukaddes yere yakın bir yere müsaade edilmemesi hakkında Bağdat Beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
35	3	32/144	18 Şevvâl 966/24 Temmuz 1559
Şehzade Bâyezid'in İran'a kaçması ihtimaline karşın İran Şahı Tahmasb Şah'a yazılan nâme-i hümâyûnu (padişahın mektubunu) kendisinin götürmesi için Ardahan Bey'i Sinan Bey'e verilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
36	3	8/37	15 Ramazan 966/21 Haziran 1559
Şehzade Sultan Selim ile buluşup Şehzade Bâyezid'in bir an evvel hakkından gelinmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına dair Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
37	3	226/1341	22 Şevvâl 967/16 Temmuz 1560
Tüccar taifesinin Yukarı Canib'e gümüş, altın eşya ve nakit akçe götürmelerinin yasaklanması hakkında Erzurum beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
38	7	111/594	28 Cemâziyelâhir 975/30 Aralık 1567

İran'dan gelen elçinin Üsküdar'dan İstanbul'a geçişinde Yeniçeri ağasının bütün yeniçerilerle tam teçhizatlı olarak iskelede hazır bulunması, elçiyi kendisi için hazırlanan eve götürmesi ve yolda önüne geçmeyip beraber yürümesi hakkında verilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
39	7	228/1292	17 Şevvâl 975/15 Nisan 1568
Şah adına Kanunî Sultan Süleyman Han'ın ruhu için Osmanlı fukarasına sadaka dağıtmak isteyen İran elçisine müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Şayet paraları varsa bunu kendi ülkelerinin fukarasına dağıtmaları hususunda tembih edilmesi hakkında Piyale paşaya gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
40	7	327/1797	29 Muharrem 976/24 Temmuz 1568
Şehr-i zor'a yakın Pelengan isimli bölgeye İran'ın yönetici tayin ederek asker göndermesi üzerine bölgenin hâkimi olan beyler, Şehr-i zor beyine bu bölgenin halkının sünni olduğunu ve İran'a karşı önlem amaçlı burasının Şehr-i zor'un tapulu malı olarak gösterilmesini ve askeri yardımda bulunulmasını talep etmektedirler. Pelengan ülkesi hâkimlerine, İran'la Osmanlı Devleti arasındaki barış nedeniyle şimdilik istimâlet[3] verilip İran'la olan anlaşmaya aykırı davranılmaması yönünde Şehr-i zor beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
41	26	168/958	14 Şaban 982/29 Kasım 1574

[3] Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, inanç hürriyeti ve vergi konusunda kolaylık göstermek. Detaylı bilgi için bk. Mücteba İlgürel, "İstimâlet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 362-363.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında İran'la yapılan ve II. Selim'in padişah olması üzerine yenilenen anlaşmadan önce İran'dan gelip Osmanlı memleketine yerleşen Câferi mezhebinden bazı kimseler bulunmaktadır. Bu kimselerin şehadeti üzerine "sulhtan sonra gelmişlerdir" diye İran tarafından istenildiği haber alındığından böyle bir talep olduğunda şahit getirilmesi gerekirse Şafii veya Hanefi mezhebinden olanların şehadetinin kabul edilmesi gerekmektedir. Caferi mezhebinden olanların ise dinlenmemesi bildirilmiştir. Öncesinde İran'a gidip barış sonrası dönen memleketin eski halkı hakkındaki iddianın kabul edilmemesi için Bağdat beylerbeyine gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
42	5	37/156	27 Muharrem 973/24 Ağustos 1565
Halktan nezir adı altında para ve çeşitli eşya topladıktan sonra İran'a giderken yakalanan ve yaptıklarını itiraf eden beş kişinin siyaset olunması, aile ve akrabalarının da Budin'e sürgün edilmesi hususunda daha önce gönderilen emrin icra edilip edilmediğinin bildirilmesine dair Rum beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
43	7	366/1984	1 Rebîülevvel 976/24 Ağustos 1568
Rum vilayetine geldiğinde İran elçisine nezir ve sadaka toplayıp verenlerin isimlerini içeren evrakın Rum beylerbeyine gönderildiği; bu belgenin birer sûretinin çıkartılarak gizlice Amasya ve Bozok beylerine de gönderilerek ismi yazılı olanların suçları sabit ise haklarından gelinmesine dair hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
44	7	450/2447	13 Cemâziyelevvel 976/3 Kasım 1568
Varaza ve Keyhüsrev'in tahrikleriyle Osmanlı sınırına tecavüz ederek halkın malını ve koyunlarını alan Gürcülerin tecavüzlerinin engellenmesi için İran devletine yapılan			

müracaat üzerine İran şahının, Gürcüleri kontrol altında tutmak için güvenilir kişilerden Haydarkulu Halife'yi görevlendirdiği bildirilmiştir. Bundan ötürü Erzurum beylerbeyinin de aynı şekilde Osmanlı sınırında güvenilir, iş bilir ve dirayetli birisini görevlendirmesi hakkında gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
45	5	50/217	12 Safer 973/8 Eylül 1565
Halep'ten bazı tüccarların harp âletlerini kâfir memleketlerine ve İran'a gönderdiklerinin haber alınması üzerine bunun önüne geçilmesi için Halep beylerbeyine emir gönderildiği, kendisinin de bu konuda titiz davranarak ülke dışına çıkarılması yasak olan silah ve benzeri maddelerin kâfir ülkesine veya İran'a geçişinin engellenmesi hususunda gerekli tedbirleri alması yönündeki hüküm.			

3.3. Türkmen ve Acem Konulu Hükümler

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
46	001	113/1281	5 Muharrem 961/11 Aralık 1553
Halep vilayetinde Cemaat-i Selluriye ve Hakoniye Türkmenleri için müstakil bir alaybeyi tayini gerektiği için bu işe Halep çavuşlarından Arap Çavuş'un tayini hakkında Halep beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
47	22	130/495	14 Rebîülâhir 981/13 Ağustos 1573
Malatya'da ikamet eden Çepni taifesinin yaylağa giderken ve dönerken yolları üzerindeki köylülere zulmettikleri bildirilmektedir. Hepsini mahkemeye çıkartıp durumlarının araştırması için Malatya beyine ve Besni kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa/Karar Numarası	Hüküm Tarihi
48	1	76/834	6 Zilhicce 961/2 Kasım 1554
Halep Türkmenlerinden Fetihlü taifesi Alaybeyi Emir Şah'ın Arap seferinde yoldaşlığından dolayı Selemiyye Beyi Hüseyin'in arzı üzerine tımar tevcihi hakkında Halep Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa/Karar Numarası	Hüküm Tarihi
50	1	113/1281	5 Muharrem 962/1 Aralık 1554
Halep vilayetinde Cemaat-i Sulurye ve Cokonye Türkmenleri için müstakil bir alaybeyi tayini gerektiği belirtilmektedir. Halep çavuşlarından Arap Çavuş'un bu göreve tayini hakkında Halep Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa/Karar Numarası	Hüküm Tarihi
51	1	78/861	9 Zilhicce 961/5 Kasım 1554
Halep Türkmenlerinden Alaybeyi Korkmaz oğlu Budak'a gösterdiği yardımdan ve yoldaşlığından dolayı Selemiyye Beyi'nin mektubu üzerine tımar tevcihi hakkında Halep Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm.			

3.4. Işık, Alevi, Rafızi, Çepni ve Hacı Bektaş Konulu Hükümler

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
52	22	138/529	26 Rebiülâhir 981/25 Ağustos 1573
Kırkkilise (Kırklareli)'nin Ulufeciler köyünde sakin Garip ve Yiğitler bölüklerinde dokuz akçe yevmiyeli Van'lı Mahmud oğlu Mehmed'in rafızi ve mülhid olduğu			

belirtildiğinden karısını boşayıp bir daha onunla beraber olmaması gerektiği bildirilmiştir. Daha sonra Mahmud oğlu Mehmed kendi evine kılıç zoruyla girerek karısını, Marya isimli cariyesini ve Sinan isimli bir kişiyi öldürdüğü ve aynı zamanda rafz ve ilhad ile alakalı sözler sarf ettiğinden gerekli hukuki müeyyidenin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu emrin yerine getirilmesi için Kırkkilise Beyi'ne ve kadısına gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
53	10	27/69	29 Zilhicce 979/13 Mayıs 1572
Erciş kalesine verilmesi gereken gönüllü taifesine Erciş'te hizmet şartı ile oradaki boş kalan gediklerin verilmesi, Erciş kalesinde ve dışında Çepni ve Sarılı taifesine gedik verilmeyip Rum yiğitlerine verilmesi hakkında Van beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
54	3	283/1644	2 Rebîülevvel 968/21 Kasım 1560
Bulgaristan'daki Akyazılı Baba tekkesinden Karaca Ali'nin ışıklardan olduğu, tekkedekilere bu tekkenin şeyhinin ancak burada sakin olanlardan seçilebileceğini belirterek fitneye sebebiyet verdiği ve tekkeyi ele geçirmeye çalıştığı ihbar edilmektedir. Ayrıca tekkedeki Ehl-i sünnet dervişleri tekkenin etrafına üzüm dikildiği ve içki yapılarak leventlere satıldığını bildirdiğinden, durumun mahallince tahkik edilerek iddialar doğru ise buna sebebiyet veren ışıkların emniyetli bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi yönünde Varna kadısına yazılan hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
55	2	32/520	4 Cemâziyelâhir 963/20 Nisan 1556

Budun beylerbeyi Ali Paşa Amid'de (Diyarbakır) yaptırdığı cami, medrese ve muallimhane hizmetlerinin devamı hususunda yeterli vakıf gelirleri olmadığı için yardım talep etmektedir. Telalevi köyünün mülkiyet yolu ile Ali Paşa'ya verilmesi hakkındaki hükümdür.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
56	3	49/239	19 Zilkâde 966/23 Ağustos 1559
Bayramlarda halkın davul çaldırmaması, aşure günlerinde ışıkların sancak kaldırıp kös ve nakkare ile şehirde dolaşmaması gerektiği yönünde daha önceki bayramda yasak getirilmiş olduğundan bu durumun tekrarlanması üzerine gerekli şer'i cezanın uygulanacağı, emre ve şeriata muhalif olmayanlara dokunulmayacağı hususunda Edirne Kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
57	3	88/473	29 Muharrem 967/31 Ekim 1559
Tekkelerde Ehl-i sünnetten olmayan ve bid'at üzere olan ışıkların bir araya geldiği ve fesat çıkardıkları belirtilmiştir. Varna'daki tekkelerde Ehl-i sünnet üzere olmayan ve şeriata aykırı hal ve hareketlerde bulunan ışıkların tekkelerden çıkarılması ve bilgilerinin İstanbul'a iletilmesi emredilmiştir. Bu şekilde davranmayanlara dokunulmaması ve şeriata aykırı harekette bulunulmaması yönünde Varna Kadısına ve Emval Nazırı Mehmed Bey'e gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
58	3	79/418	12 Muharrem 967/31 Ekim 1559
Keligra Hisarı'ndaki Sarı Saltuk Zaviyesinde ışık taifesinden Mehmed isimli kişinin İslam'a aykırı söylemlerde bulunduğu yönünde ihbarların olduğu Varna kadısına bildirilmektedir.			

Daha öncesinde zaviyelerde şeriata aykırı hal ve harekette bulunanların zaviyeden atılmaları yönünde hüküm gönderildiğinden, ışık taifesinin Ehl-i sünnet dışı şeriata aykırı hareketlerinin olup olmadığının bildirilmesi için Varna Kadısına gönderilen hüküm.

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
59	6	327/1435	20 Zilhicce 972/19 Temmuz 1565
Bağdat'ta Dertenk Bey'i Mustafa Bey tarafından Eymanşah Derbendinde tımar sahibi olan Baba Gaybullah'ın zalim, mülhid ve rafizî olduğu, halkın mallarını alarak onlara zulmettiği ve dört mezhebin dışında olduğu yönünde şikâyet geldiğinden, durumun mahallinden araştırılarak mahkeme edilmesi ve isnat edilen suçların doğru olup olmadığının bildirilmesi için Musul beyi Sinan Bey'e ve Musul kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
60	7	62/312	1 Rebîülâhir 975/5 Ekim 1567
Denizli'deki Sarıbaba zâviyesinde toplanan ışıkların bidat ve dalâlet üzere oldukları, gece-gündüz saz ve söz ile fitne ve fesat çıkardıkları, zaviyeye Ömer ve Osman isminde gelenleri kabul etmedikleri, vakit namazlarını kılmadıkları, neden namaz kılmadıkları sorulduğunda ise 'bizim bu veliye hizmet etmemiz yeterlidir' diye cevap verdikleri, bölgedeki eşkıyanın çoğu da bu zaviyeye mürit olduğu ve ehl-i sünnet mezhebine mensup olanlara kötü söz söyledikleri bildirilmiştir. Zâviyedeki bu ışıkların gizlice gözetim altına alınıp durumlarının kadı tarafından araştırılıp mahkeme edilmesi gerektiği; eğer durum ihbar edildiği gibi ise suçları sabit olanların yazılıp bildirilmesi ve sapkın olduğu tespit edilenlerin de hapsedilmesi hakkında Anadolu beylerbeyi ve Denizli kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa/Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**

61	7	62/312	15 Safer 975/21 Ağustos 1567
Bugaristan'ın Ahyolu kazası Hâtuneli nahiyesinde Ehl-i sünnet itikadı hakkında kötü sözler söyleyen ışıklardan Bahçeli isimli reisleri ile iki müridinin yakalandığı fakat tevbe etmeleri üzerine kefile bağlandıkları bildirilmiştir. Bu ışıklardan diğer bazı müritlerin ise yakalanıp Hüsam Reis ile gönderilmek üzere iken kaçtıkları haber verildiğinden yakalanarak mahkeme edilmesi ve suçu sabit olanların hapsedilip durumlarının arz edilmesi için Ahyolu kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
62	7	394/2131	30 Rebîülevvel 976/22 Eylül 1568
Giresun kadısının mektubu üzerine, vilayetten hatip, imam ve diğer halk kesiminden bazılarının mahkemeye gelerek Uzgur köyünden Hacı b. İsa, Receb b. Ramazan, Yusuf b. Ramazan, Mustafa b. Hasan, Bayram b. Pir Ali, Himmet b. Durak ve Mehmed b. Musa isimli kişilerin rafizî olduklarını ihbar etmişlerdir. Bunların uygunsuz davranışlar içerisinde bulundukları, ilk üç halifeye küfrettikleri, namaz kılmadıkları, Ramazan'da oruç tutmadıkları, içki içtikleri ve kadınlarla beraber bir araya geldikleri iddia edilmiştir. Söz konusu şahısların vilayetten usulünce araştırılıp toprak kadısı tarafından mahkeme edilmeleri ve suçları sabit görülür ise hapsedilerek neticesinin bildirilmesi yönünde Erzurum beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	**Defter Numarası**	**Sayfa / Karar Numarası**	**Hüküm Tarihi**
63	25	130/2372	12 Cemâziyelevvel 982/30 Ağustos 1574
Bağdat'ta İmam Musa Kazım tevliyeti Rafizi Cafer isimli kişinin uhdesinde olduğu fakat Lal Ağa'nın babası Hacı Abdürrezzak'ın haberi üzerine ilhadının ortaya çıktığı bildirilmiştir. İmam Musa Kazım tevliyetinin Rafizi Cafer'in uhdesinden alınarak otuz akçe ile Hacı Abdürrezzak'a verilmesi hakkındaki hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
64	23	104/430	8 Şaban 981/3 Aralık 1573
Bağdat'a İmam Hüseyin'in makamını ziyaret için Yukarı Canip'ten (İran) gelen ziyaretçilerin kalacakları yeteri kadar kervansaray olmadığı için bölge halkının evlerinde kaldıkları bildirilmektedir. Bölge halkına sıkıntı vermemeleri için ziyaretçilere İmam Hüseyin makamına yakın bir yerde kervansaray yapılması, ziyaretçilerin sınırdan geçmeden önce durumlarının araştırılıp kayda alınması, ziyaret için Hz. İmam-ı Azam iskelesinden güvenilir kişiler eşliğinde ziyaretlerine müsaade edilmesi emredilmiştir. İmam Hüseyin makamını ziyaret esnasında yerli halkla ilişki kurmalarına müsaade edilmemesi ve bulundukları yerde üç günden fazla kalmamaları hakkında Bağdat beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
65	12	153/619	17 Şevvâl 978/14 Mart 1571
Amasya ve Merzifon'da şeriata aykırı hareketlerde bulundukları bildirilen Vehhab Dede, Mehmed ve Veli isimli şahısların adaletli Müslümanların şehadetleriyle mahkeme edilip şeriata aykırı halleri var ise ve Kızılbaş oldukları sabit ise tutuklanarak güvenilir kişilerle Südde-i saâdet'e gönderilmeleri için Amasya beyi ve Merzifon kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa/Karar Numarası	Hüküm Tarihi
66	6	250/1092	27 Ramazan 972/28 Nisan 1565
Şam'da, Emînüddîn isimli şahsın fasık olduğu ve büyük günahları işlediği dört mezhep müftüleri ve bölge âlimleri tarafından bildirilmiştir. Bu kişinin şeriata uygun bir şekilde araştırılması, suçu sabit ise hapsedilip son durumun bildirilmesi hakkında Şam beylerbeyine ve kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
67	5	429/1142	14 Şaban 973/6 Mart 1566
Van'da dirlik sahibi bazı kimselerin Kızılbaş oldukları ve İran ile irtibatlarının bulunduğu bildirilmiştir. Kızılbaş olduğu bildirilenlerin isimleri yazıldığı, bu Kızılbaşların hangi mezhepten oldukları, İran ile ilişkilerinin olup olmadığı hakkında durumlarının gizlice araştırılması emredilmiştir. İran ile iş birliği yaptıkları doğru ise dirliklerinin uygun bir usulle ellerinden alınması hakkında Van beylerbeyine gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa / Karar Numarası	Hüküm Tarihi
68	22	48-49/187	20 Safer 981/21 Haziran 1573
Seydigazi tekke merkezinde müderris olan Mevlânâ Yahya Efendi, tekkedeki Işık taifesinin rafz ve ilhada yönelik hareketlerde bulunmamak şartıyla Ehl-i sünnet mezhebi üzere hareket edip vakfın tamiratını icra ederek orada oturmalarına müsaade edildiğini bildirdiği, fakat şeriata aykırı harekete müsaade olunmadığı halde yavaş yavaş türbenin hareminde davul ile batıl olan ayinlerini yapmaya başladıkları hakkındaki ihbar üzerine yasaklanması yönünde Anadolu beylerbeyine, Kütahya ve Seydigazi kadılarına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa/Karar Numarası	Hüküm Tarihi
69	16	144/540	6 Zilkâde 979/21 Mart 1572
Varna İskelesi'nde inşası emredilen kadırgalara gerekli kereste ve kürekçi temini için halka teklif edildiğinde çoğu 'biz akıncıyız, emiriz ve Işık'ız' diyerek böbürlendikleri ve göreve razı olmadıkları, ayrıca her sene sefere gönderildiklerinde bazılarının atları alınıp saldırıya uğradıklarından 'tekrar halktan biri olmaya razıyız' dedikleri bildirilmektedir. Akıncıların her sene saldırıya uğramaları normal kabul edilemeyeceğinden yasaklanmaları ve Işık taifesinin halktan sayıldığından verilen hizmette istihdam edilmeleri gerektiği yönünde Varna kadısına gönderilen hüküm.			

Sıra Numarası	Defter Numarası	Sayfa/Karar Numarası	Hüküm Tarihi
70	3	17/73	21 Ramazan 966/27 Haziran 1559
Eskişehir ve Seyidgazi kazalarındaki Seyidgazi Işıklarının toplumda fitne çıkardıklarından tutuklanıp Kütahya kalesinde hapsedilmeleri hususunda ferman gönderilmiştir. Eskişehir kadılığı tarafından tutuklanan iki kişinin Işık taifesinden olduğu fakat Ehl-i sünnet itikadı üzere bulunduklarından onlara dokunulmaması gerektiği, sadece müfsit olanlara fermandaki emrin uygulanması için Eskişehir kadısına gönderilen hüküm.			

Değerlendirme

Kızılbaş Türkmenlerin İran ile ilişkileri, Anadolu'daki Türkmenlerin İran'a göç etmesi, Safevîlerin yürüttükleri propagandalar neticesinde Anadolu'da hâkimiyet kurmaya çalışmaları, Ehl-i Sünnet dışı bazı hareketlerin Safevîler tarafından desteklenmesi Mühimmelerde öne çıkan hususlardır.

Osmanlı toplumunda Kızılbaş tabiri dinî bir kavramdan ziyade Safevî taraftarlığını ifade eden siyasî içerikli bir kavramdır. Hükümlerden çıkan sonuç ise konar-göçer Türkmenlerin alışık olmadıkları merkeziyetçi sistemden dolayı Osmanlı yönetimine mesafeli davranmaları, daha çok Safevî yönetimine sempati beslemeleridir.

Mühimme defterlerinde devletin, Safevî taraftarı olan Kızılbaş Türkmenleri bu durumlarından vaz geçirmek için tedbirler aldığı, Safevîlerle etkin mücadele edenlere tımar verdiği görülmektedir. Ayrıca tımar sahibi olan Kızılbaşların devletin aleyhinde bir durumları olmadığı sürece tımarlarına dokunulmadığı, aksi durumda tımarlarının başkalarına verildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde Ehl-i sünnet itikadına aykırı harekette bulunanlarla ilgili gerekli tedbirleri almaya çalıştığı ve mezhepsel çizgisini korunmaya önem verdiği mühimmelere yansımıştır.

SONUÇ

Konar-göçer bir topluluk olan Kızılbaş Türkmenler, Osmanlı Devleti'nin kendilerini yerleşik hayata geçirip merkezî bir yönetim oluşturmasına sıcak bakmamıştır. Eski Türk inançlarındaki bazı ritüellerin Safevî inanç yapısında da bulunması Anadolu'da yaşayan Kızılbaş Türkmenlerin kendi devletlerine değil Safevîler'e yaklaşmasına sebep olmuştur. Anadolu'yu hâkimiyetine almaya çalışan Safevî yönetimi bunun farkında olduğundan Kızılbaş Türkmenleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmıştır.

Ülkesinin sınırlarını Anadolu'ya doğru genişletmek isteyen Safevî yöneticileri, Kızılbaş Türkmenlerin bu hoşnutsuzluklarını her fırsatta kendi lehlerine çevirmeye çalışmış ve Anadolu'da birçok isyanın çıkmasına da sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti tebaası olan Kızılbaş Türkmenler, ilk süreçte sıradan bir konar-göçer topluluk olarak görülmüş, devlet kademelerinde kendilerine yer verildiği gibi siyasî, ekonomik ve sosyal açıdan eşit muameleye tabi tutulmuştur. Fakat Safevî propagandası neticesinde kendilerine birtakım yaptırımlar uygulanmıştır. Safevîlerin bu politikaları sonucunda Osmanlı Devleti de Anadolu'nun güvenliğini sağlamak için tedbirler almaya çalışmıştır. Bu tedbirlerin başında Yavuz sultan Selim döneminde doğu Anadolu'ya Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesi gelmektedir.

Kızılbaş Türkmenler, Safevî Devletinin din kisvesi altında kurumsallaşmasında ve Anadolu üzerindeki siyasi emellerinde temel politika odağı haline gelmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı yönetimi Safevî yanlısı olarak gördüğü Kızılbaş Türkmenlerin ellerindeki tımarları almış, kendilerine dirlik vermemiş ve bu şekilde sınırları içerisinde karşıt bir gücün oluşmasına engel olmuştur.

Osmanlı devleti İran'a göç etmek isteyen Türkmenleri engelleyerek göç dalgalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Bunun yanında Osmanlı devleti İran ile ilgili istihbari bilgiler edinerek olası siyasi veya askeri bir sorunda gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Osmanlı toprakları sınırlarında olan hac güzergahında, İranlı hacıların yöre halkı ile ilişkilerini sınırlandırarak olası propagandalarına engel olmak istemiştir. Osmanlı devleti, Doğu Anadolu sınırlarındaki Kürt beylerini desteklemiştir. Desteklenen bu aşiretler Safevîlerin önünde bir set vazifesi görmüştür.

Mühimmelerdeki bir diğer husus ise devletin, Ehl-i sünnet dışı hareketlerde bulunan "Işıklar" ve "Çepbi" gibi gruplara karşı da tedbirler aldığıdır. Osmanlı'nın Işıklar üzerinde durmasının sebebi ise onların Kızılbaşlarla benzerliği ve Kalenderilerin devamı niteliğinde olmalarıdır. Devlet yönetiminin tekke ve zaviyelerde birtakım tedbirler alarak inanç yönünden karşıtlıkların önüne geçmeye çalıştığı görülmüştür.

Sonuç olarak Mühimme defterlerine göre Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş Türkmenlerine karşı yürütmüş olduğu politikanın dinî sebeplerden değil siyasî durumdan kaynaklandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

1.1. Arşiv Kaynakları

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 1.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 2.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 3.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 4.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 5.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 6.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 7.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 8.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 9.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 10.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 11.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 12.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 13.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 14.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 15.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 16.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 17.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 18.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 19.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 20.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 21.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 22.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 23.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 24.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 25.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 26.

BOA, Osmanlı Arşivi. **Mühimme Defterleri.** nr. 27.

1.2.Modern Kaynaklar

Akdağ, Mustafa. **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları).** 5. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Akgündüz, Ahmet. "Gedik". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 13: 541-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. **Safevî Devleti Tarihi.** 2. bs. Akara: Gece Kitaplığı, 2015.

Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli, Çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. 4. bs. İstanbul: İFAV, 2014.

Azamat, Nihat. "Kalenderiyye". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 24: 253-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Bulut, Halil İbrahim. **Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi.** 3. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Bulut, Halil İbrahim. "Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşıtı Politikaları", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi.** 76 (2015): 15-30.

Celâl-zâde Mustafa. **Selim-Nâme.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Cerrahoğlu, İsmail. "İlhad Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhad Hareketleri" **İslâmî Araştırmalar.** 5 (Ekim 1987): 5-8.

Dalkesen, Nilgün. **15. ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri.** Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Derviş Ahmed Âşıkî, **Aşıkpaşazâde Tarihi.** İstanbul: Kamer Yayınları, 2018.

Düzdağ, M. Ertuğrul. **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı.** 2. bs. Kapı Yayınları, 2018.

Ekinci, Mustafa. Safeviyye Tarikati ve Türkmenler Üzerindeki Rolü**,** haz. Halil İbrahim Bulut. **Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü.** 143-174. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.

Emecen, Feridun M. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi.** 6. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Emecen, Feridun M. **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum.** 1. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Emecen, Feridun M. **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset.** 1. bs. Kapı Yayınları, 2018.

Emecen, Feridun. "Selim II". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 36: 414-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Emecen, Feridun. "Süleyman I". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 38: 62-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Emecen, Feridun. **Yavuz Sultan Selim.** 4. bs. Kapı Yayınları, 2019.

Gökbilgin, M. Tayyib. **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi.** 2. bs. İstanbul: Enderun Yayınları, 1992.

Gökbulut, Süleyman. "Safevîler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme" **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 15/30 (Aralık 2017): 269-297.

Gölpınarlı, Abdülbâki. **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik.** 1. bs. yy. Kapı Yayınları, 2016.

Gölpınarlı, Abdülbâki. **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler.** 8. Bs. İstanbul: İnkılap, 2019.

Gündüz, Tufan. "Safevîler". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 35: 451-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Halaçoğlu, Yusuf. **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı.** 7. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Halil İbrahim Bulut - Harun Yıldız. **Alevîlik Bektaşîlik Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla.** 1. bs. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021.

Hasan, Talib Muhaybis. **es- Safevîyyun mine't – Tarikati's – Safevîyye hetta te'sisi'd – devle, Rend Li't – Tiba'a ve'n – Neşr ve't-Tevzi**. 2. bs. Dimaşk: 2012.

Işık, Ayhan. **Meşîhat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi.** Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.

Işık, Ayhan. “Maraş’ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamları”. **Alevilik Araştırmaları Dergisi.** 8/15 (2018): 53-106.

Işık, Ayhan. “Mühimme Defterlerinde Ehl-i Beyt ve Nakîbü’l-Eşrâflıkla İlgili Hükümler”. I**. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi.** Mustafa Yiğitoğlu 125-144. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018.

Işık, Ayhan. “Osmanlı Devleti’nde Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesi ve Çankırı Seyyidleri”. **Çankırı’nın Manevi Mimarları.** 363-380. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü. 2017.

Işık, Ayhan. “Sinop’un Manevi Mimarları: Sinop Seyyidleri ve Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamları”. **Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop’ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu.** Cüneyd Aydın vd. 2/933-950. Sinop: Sinop Üniversitesi 2018.

İbn Hazm. El-Fasl. çev. Halil İbrahim Bulut. 1. cilt. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

İlgürel, Mücteba. “İstimâlet”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 23: 362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İnalcık, Halil. “Dirlik”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 41: 168-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

İnalcık, Halil. **Devlet-i’Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim.** 66. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I (1300-1600).** 3. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

İnalcık, Halil. **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet.** 6. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Kaçar, Betül Zahide. **Çepnilerde Din ve Sosyo-Kültürel Hayat (Giresun Örneği)** Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Kaplan, Doğan. “Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiileştirme Politikaları” **Marife Dergisi**, 3 (2008): 183-203.

Karadeniz, Yılmaz. “Erdebil Tarikatı’ndan Safevî Devleti’ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi” **Akademik Matbuat**, 3/1 (Haziran 2019): 1-16.

Karadeniz, Yılmaz. “İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslâm Birliği Teşebbüsleri (1555-1746)”, **Asia Minor Studies**, 4/8 (2016): 65-78.

Kaşgarlı, Mahmud. **Dîvânü Lugâti’t-Türk**. 1. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

Kavak, Abdulcabbar. “Safevîlerin Şiileştirme Siyasetinin Mağduru Olan Bir Aile: Haydarîler ve Irak’taki Faaliyetleri” **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 46 (2018).

Kılıç, Mustafa. “Osmanlı Tarih Araştırmalarında Mühimme Defterlerinin Yeri ve 107 Numaralı Mühimme Defteri” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** 7/2 (Aralık 2003): 249-260.

Köprülü, Orhan F. “Abdal”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 1: 61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kubbealtı Lugatı. Erişim 10 Ocak 2021. http://lugatim.com/s/dirlik

Kummi-Nevbahti**. Kitâbu’l-Makâlât ve’l-Fırak – Fıraku’ş-Şîa.** Hasan Onat, vd. 2.bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Mühimme Defteri”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 31: 520-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Uyar, Mazlum. **Başlangıcından Günümüze Şiî Politik Düşüncesi.** İstanbul: İyi Düşün Yayınları, 2020.

Melikoff, İrene. **Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları).** 5. bs. İstanbul: Demos Yayınları, 2019.

Mumcu, Ahmet. **Divân-ı Hümâyûn.** 2. bs. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Alevi”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 2: 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri.** 12. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü.** 8. bs. Dergâh Yayınları, 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşi Kültürü.** 1. bs. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik Kalenderîler XIV-XVII. Yüzyıllar.** 5. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar.** 1. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Türk Sufiliğine Bakışlar.** 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Ocak. Ahmet Yaşar. **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler.** 8. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Öngören, Reşat. "Safeviyye". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 35: 460-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Öz, Mustafa. "İmâmiyye". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** 22: 207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Öz, Mustafa. "Rafiziler". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 34: 396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Öz, Mustafa. "Şia". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 39: 111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öz, Mustafa. **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi.** 1. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Refik, Ahmet. **On Altıncı Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik.** 1. bs. İstanbul: La Kitap Yayınları, 2017.

Sağırlı, Abdurrahman. "Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'l-Arab'ın Fethi-Ulyanoğlu Seferi-1565-1571" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**. 0/41, (Haziran 2005): 45-93.

Savaş, Saim. **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik.** 2. bs. Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Sinanoğlu, Mustafa. "İlhâd". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 22: 90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sümer, Faruk. "Çepni". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 8: 269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Sümer, Faruk. "Çepni". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 8: 269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Sümer, Faruk. **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü.** 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Şahin, İlhan. - Emecen, Feridun. "Amasya Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 3: 4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Şehristânî. **El-Milel Ve'n-Nihal**. Çev. Mustafa Öz. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Topaloğlu, Bekir. - Çelebi, İlyas. **Kelam Terimleri Sözlüğü**. 5. bs. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı.** İstanbul: 1988.

Üçer, Cenksu. **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik.** 2. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Üzüm, İlyas. "Kızılbaş". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 25: 546-557. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yıldırım, Zafer-Hayırlıoğlu, Nezaket İslam. "Mühimme Defterlerinin Tarih Araştırmaları Açısından Önemi, 82 Numaralı Mühimme Defteri Örneği",

Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi. 3/2 (Aralık 2020): 205-214

Yıldız, Harun. **Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme.** 2. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

EKLER

EK 1

BOA. Mühimme Defterleri, nr. 3, hüküm nr. 418, s. 79.

10 Safer 967/ 11 Kasım 1559

Kasaba-i Balçık nâ'ibinin imzâsıyla Südde-i saâdet'ime sûret-i sicil sunulup taht-ı kazâna tâbi Keligra nâm hisârda vâki olan Sarı Saltuk zâviyesinde ışk tâifesinden Mehmed nâm kimesne şer'-i şerîfe ve dîn-i İslâm'a muhâlif bazı kelimât ettiğin bildirmiş. İmdi, bundan akdem Memâlik-i mahrûseme hükm-i şerîfim gönderilip anun gibi zâviyelerde şer'-i şerîfe mugâyir ehl-i bid'at olan ışk tâifesin komayasın deyü buyurulmuştu. Eyle olsa buyurdum ki:

Varıcak, bu husûsa mukayyed olup göresin; mezkûr ışkın arz olunduğu üzre şer'a muhâlif kelimât ettiği vâki midir, ne makûle kimesnedir? Andan gayri zikr olunan zâviyede sâkin olanlar ehl-i bid'at ışk tâifesi midir, yohsa Ehl-i Sünnet cemâ'at kendi hallerinde midir, nicedir? Yazıp bildiresiz.

EK 2

BOA. Mühimme Defterleri, nr. 22, hüküm nr. 529, s. 138.

26 Rebîulâhir 981/ 25 Ağustos 1573

Kırkkilise beyine ve kadısına hüküm ki:

Mektûb gönderip Ulûfeciler nâm karyede sâkin Gureba-i yesârdan yevmî dokuz akçe ulûfesi olan Vanlı Mahmud oğlu Mehmed nâm kimesne rafzı ve ilhâdı sâbit olup ve zevcesine talak lâzım gelip cem olmamak tenbîh olunmuş iken cebr ile üzerine varıp kılıç ile çalıp katl eyleyip Marya nâm câriyeyi dahi çalıp ve Sinan nâm kimesneyi boğup ve bazı rafz ve ilhâda müte'allik nâ-şâyeste kelimât eylediği sâbit olduğun ve bu bâbda üzerinde sübût bulan mevâddın sûret-i sicillerin gönderdiğin bildirmişsin. İmdi mezbûra siyâset emredip buyurdum ki:

Vusûl buldukda mezbûra mecâl vermeyip mahallinde siyâset eyleyip emrim yerine vardığın yazıp bildiresin.

EK 3

BOA. Mühimme Defteri, nr. 3, hüküm nr. 1143, s. 194.

23 Şaban 967/19 Mayıs 1560

Basra beylerbeyisine hüküm ki:

Mektûb gönderip vilâyet-i mezbûre serhaddine karîb Kızılbaşa tâbi Durak nâm memleketin hâkimi olan Mirza Ali, bu vilâyetin zararı için kâfirle müttefik olup hattâ asâkir, Bahreyn üzerinde iken kendü talebi ile bir gemi kendünün benderine gelip beş

nefer kâfir gemiden çıkıp gelip mülâkî olup bu vilâyetin üzerine gelip fesâd ü hasâret etmek için kâfir ile kavl ü karâr edip ve mezbûr: "Şimdi dahi ben sizinle eylediğim kavl ü karâr üzerindeyim. Niçin Basra'nın üzerine gelmediniz?" deyü kâfire tekrâr mektûb gönderip fikr-i fâsidi bu vilâyetin üzerine deryâdan kâfir gelip ve kendü dahi mu'âvin olup Memâlik-i mahrûsaya zarar erişdirmekdir. Eğer def'ine çâre olmaz ise vilâyete küllî zarar olmak mukarrerdir ve deryâ üzerinde dahi kâfir gemileri gelip âyende ve revendeyi rencîde ederler; iskeleler münsedd olmuştur ve kapıdan inâyet olunması mukaddemâ arz olunmuştu, henüz dahi gelmemiştir deyü arz eylediğin ecilden buyurdum ki:

Vardıkda, bu bâbda mukayyed olup eğer mezkûrdan ve eğer gayriden memleket ü vilâyete ve re'âyâ ve berâyâya ve kılâ' u bikâ'a zarar erişdirmekden hazer edesin. Ahde mugâyir berü cânibden vâz' sudûrundan ihtiyât edesin.

EK 4

BOA. Mühimme Defterleri, nr. 22, s. 4.

A.DVN.MHM.d 022

EK 5
BOA. Mühimme Defterleri, nr. 16, s. 3.

A.DVN.MHM.d 016